"Підручники & посібники"
Тернопіль

Універсальний довідник
учня молодших класів

Числівник 44
Займенник 45
Дієслово 47
Прислівник 50
Прийменник 50
Звуки і букви 50
Поділ слова на склади 52
Схема звуко-буквеного розбору слова 52
Пам'ятка «Як користуватися умовними позначками» 53
Орфографія (правила правопису) 54
Пам'ятка «Перевіряй швидкість письма» 57
Говори і пиши правильно 58
Слова, правопис яких зазнав змін згідно з правилами 1993 року 59
Правила гігієни читання і письма 59
Підготовка домашнього завдання з української мови 60
Правило перевірки 60
Правила списування речення або тексту 60
ЧАСТИНА 2. МАТЕМАТИКА 61
Нумерація чисел 61
Арифметичні дії над натуральними числами 62
Додавання 62
Віднімання 64
Множення 67
Ділення 70
Величини 75
Дроби 78
Вирази, рівності, нерівності 80
Геометричний матеріал 82
Задачі 86
Розв'язування задач, пов'язаних з пропорційними величинами 87
Розв'язування задач на рух 89
Прийоми обчислень 90
ЧАСТИНА 3. ПРИРОДОЗНАВСТВО 91
Характеристика пір року 92
Порядок вивчення рослини 92
План характеристики корисної копалини 92
План характеристики природної зони 92
Як готувати домашнє завдання 92
Природничий матеріал. 3 (2) клас 93
Природничий матеріал. 4 (3) клас 96

Репа А.

М. М. Наумчук, О. П. Корчевська, М. І. Майхрук

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДОВІДНИК «ХОЧУ ВСЕ ЗНАТИ»

Для учнів початкових класів

Читання
Розвиток мовлення
Українська мова
Математика
Природознавство

ТЕРНОПІЛЬ
«ПІДРУЧНИКИ & ПОСІБНИКИ»
2000

ББК 81.2
Н 34

Редактори: *Гудована Л. І., Давидова О. А.*
Рецензенти:
Дівакова І. І. — методист початкового навчання Тернопільського районного управління освіти;
Сум І. М. — завуч початкових класів СШ № 7 м. Тернополя.

Рекомендовано вченою радою Тернопільського педагогічного інституту

Редакція газети «Підручники і посібники». Свідоцтво ТР №189 від 10.01.96.
46010, м. Тернопіль, вул. Поліська, 6а. Тел. 8-(0352)-43-15-15; 43-10-21.
Підписано до друку 15.05.2000. Формат 60х84/16.

Наумчук М. М., Корчевська О. П., Майхрук М. І.

Н 34 Універсальний довідник «Хочу все знати». — Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. — 104 с.

ISBN 966-562-090-8

Універсальний довідник адресований учням початкових класів і вміщує матеріали з рідної мови (українська мова, читання, розвиток мовлення), математики і природознавства. Тут подані словник основних мовних і літературних термінів та понять, загальні правила культури мовлення й етики мовного спілкування, різноманітні пам'ятки, використання яких сприятиме узагальненню знань учнів і систематизації загально-навчальних умінь та навичок. Він включає зразки виконання практичних завдань з рідної мови, математики, типові приклади до різноманітних визначень.

Матеріали довідника можуть бути використані як посібник і учнями 5–6 класів, учителями початкових класів, вихователями груп продовженого дня. Він також надасть допомогу батькам, які навчають своїх дітей у недержавних школах чи вдома.

ББК 81.2

ISBN 966-562-090-8

© Наумчук М. М., Корчевська О. П., Майхрук М. І., 1997

ЗМІСТ

Передмова ... 3
ЧАСТИНА І. УКРАЇНСЬКА МОВА ... 4
ЧИТАННЯ
Пам'ятка «Вчись читати правильно» ... 4
Пам'ятка «Робота над текстом художнього твору» ... 4
Пам'ятка «Вчись працювати з заголовком твору» ... 4
Пам'ятка «Вчись читати виразно» ... 5
Пам'ятка «Вчись заучувати вірш напам'ять» ... 6
Пам'ятка «Вчись складати план прочитаного твору» ... 7
Пам'ятка словесного малювання ... 7
Пам'ятка «Перевіряй темп читання» ... 7
Пам'ятка «Як готувати домашнє завдання» ... 8
Літературні терміни ... 8
ВСЕ ПРО МОВЛЕННЯ ... 12
Мова ... 12
Мовлення ... 12
Текст ... 13
Пам'ятка «Як готуватися до переказу» ... 15
Пам'ятка «Як готуватися до твору» ... 15
Пам'ятка «Як працювати над твором» ... 16
Пам'ятка «Редагування тексту» ... 16
Пам'ятка «Правильно вимовляй» ... 16
Загальні правила культури мовлення й етики мовного спілкування ... 17
Правила спілкування з іншими людьми ... 17
Правила слухання ... 18
Словничок мовленнєвого етикету (правила мовленнєвої поведінки) ... 18
Словничок синонімів ... 19
УКРАЇНСЬКА МОВА ... 22
Основні мовні терміни і поняття ... 22
Словосполучення і речення ... 26
Схема усного розбору речення ... 30
Схема письмового аналізу речення ... 30
Слово ... 30
Розбір слова за будовою ... 33
Пам'ятка «Вчись переносити слова» ... 33
Частини мови ... 34
Іменник ... 35
Прикметник ... 41

ялина, модрина, підлісок з кущів — *шипшина, терн*, з трав'янистих рослин — *підсніжник, конвалія, копитняк, барвінок*. Навесні в мішані ліси прилітають *зяблики, мухоловки, шпаки*. Тут живе багато звірів: *козулі, борсуки, бобри, зайці, кроти і їжаки*. У зоні мішаних лісів на полях вирощують *льон, ячмінь, картоплю, пшеницю*. Тут побудовані підприємства, де переробляють деревину і виготовляють *папір, картон, тирсоплиту*.

Південніше від зони мішаних лісів розміщена **зона степів**. Нерозораних степів залишилося мало. На їх місці тепер поля і сади. Лише в деяких місцях зберігся цілинний степ. Літо тут жарке, часто бувають посухи, холодна малосніжна зима. Навесні, коли багато вологи, починають бурно рости , *горицвіт, тюльпан, перекоти-поле, а також злакові рослини ковила, тимофіївка*. З тварин у степу живуть — *коники, сарана; різні види жайворонків, куріпки, перепілки, миші, полівки, ящірки і черепахи*. У степах вирощують *пшеницю, кукурудзу, овочеві і технічні культури*. При зрошуванні вирощують і вологолюбні рослини — *рис, бавовник*. Великі площі відведені під сади і виноградники.

14. Сонячна система складається з дев'яти планет. Земля за розмірами посідає п'яте місце, а за відстанню від Сонця — третє. Найвіддаленіша планета від Сонця — Плутон, а найближча — Меркурій. Найважливішою особливістю нашої планети є існування на ній життя, у тому числі й розумної істоти — людини.

15. Україна — наша Батьківщина. Вона розташована в східній **півкулі** і займає центральну частину Європи. Її омивають з півдня два моря — **Чорне** і **Азовське**. Україна має сусідів: на сході і півночі — Росія і Білорусія, а на заході — Молдавія, Польща, Словаччина, Румунія, Угорщина. Більша частина України має рівнинну поверхню.

ЮНИЙ ДРУЖЕ!

Довідник «Хочу все знати» допоможе Тобі систематизувати знання з рідної мови, математики, природознавства.

У цій книжечці Ти знайдеш роз'яснення багатьох питань, знання яких вимагають шкільні програми. Вона містить важливі мовні та літературні поняття й терміни, пов'язані з розумінням різних сторін мовних і літературних процесів, різноманітні пам'ятки, зразки виконання завдань. Ти довідаєшся про правила мовленнєвої поведінки, заглибишся у світ математичних обчислень, розкриєш багато цікавих речей про навколишній світ і знайдеш відповіді на питання, які ставить прекрасна наука про життя — природознавство. Отримані знання Ти зможеш застосувати у самостійній роботі над подальшим вивченням наук.

Статті про мовні та літературні поняття і терміни, природознавчий матеріал розміщені за алфавітом. Решта матеріалу подана за розділами згідно з їх розташуванням у шкільних програмах.

Успіхів Тобі в опануванні такого складного, різнобарвного і цікавого світу, який називається **ЗНАННЯМ!**

ПАМ'ЯТКА-АУТОТРЕНІНГ

Я — ШКОЛЯР(КА),
Я — ОСОБИСТІСТЬ ТВОРЧА,
Я — ДУМАЮ, ЗАМИСЛЮЮСЯ,
Я — АНАЛІЗУЮ, ВИСЛОВЛЮЮ СВОЇ СУДЖЕННЯ
Я — ХОЧУ ЗНАТИ.

ЧАСТИНА І. УКРАЇНСЬКА МОВА

ЧИТАННЯ

ПАМ'ЯТКА «ВЧИСЬ ЧИТАТИ ПРАВИЛЬНО»

1. Стеж, щоб очі рухались по рядку.
2. При читанні будь уважним до кожного слова.
3. Намагайся зрозуміти те, про що читаєш.
4. При читанні дотримуйся правил вимови.
5. Намагайся не повертатися до читання вже прочитаного слова, якщо зрозумів його.
6. Читай щоденно вголос і мовчки.

РОБОТА НАД ТЕКСТОМ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

1. Прочитай вголос чи мовчки текст твору і визнач, про що (про кого) в ньому розповідається.
2. З'ясуй, чи всі слова і вирази ти розумієш.
3. Назви персонажів (образи, ситуації, явища ...), які зображені у творі та їх характерні ознаки.
4. Подумай, якою тобі уявляється поведінка персонажів, як ти її розумієш і чому саме так?
5. Порівняй, зістав, оціни поведінку героїв (ситуації, події, картини природи) і зроби відповідний висновок.
6. Визнач, що найбільше тебе схвилювало, стривожило, засмутило, порадувало... Вислови своє ставлення до описуваного у тексті (що схвалюєш, що засуджуєш).
7. Визнач, як пов'язані між собою описані події, явища, вчинки.
8. Визнач основну думку твору. Якими словами висловив її автор?
9. Підтверджуй свої міркування словами тексту.

ПАМ'ЯТКА «ВЧИСЬ ПРАЦЮВАТИ З ЗАГОЛОВКОМ ТВОРУ»

1. Подумай, про що (про кого) може розповідатися у творі.
2. Згадай, що ти вже знаєш на цю тему.
3. Постав питання, на які, з твоєї точки зору, у тексті твору буде дано відповідь.

- мурашки будують мурашники в лісі з південної сторони дерев.

Орієнтація на місцевості відбувається за допомогою **компасу**. Повертай горизонтально на долоні компас так, щоб синій кінець стрілки повернувся на північ (Пн), а червоний — на південь (Пд).

10. **Південний берег Криму** розташований між Кримськими горами і Чорним морем. Він багатий на різноманітну рослинність. Ростуть у цих місцях *бук, граб, дуб, ялиця*. Тут добре почувають себе рослини, які завезені з різних частин світу: *кипарис, пальма, магнолія, благородний лавр, олеандр*. Своєрідним є і тваринний світ. На Південному березі Криму водяться *кримський олень, різні види кажанів, косулі, дикі кабани, лисиці, зайці*.
11. **План** — це зображення на папері вигляду предметів зверху. Малюнок цих предметів відрізняється від плану тим, що на ньому показано їх вигляд збоку. При кресленні на папері плану великих предметів: стола, кімнати, будинку — їхні розміри зменшуй. А якщо предмети дуже малі і потрібно накреслити їхній план, то розміри збільшуй. Для збільшення або зменшення предметів використовуй масштаб. **Масштаб** (мірило) показує, у скільки разів зменшено або збільшено справжні розміри предметів.
12. **План місцевості** — це креслення невеликої ділянки земної поверхні, зроблене в певному масштабі. Усі предмети зображені за допомогою умовних знаків. Для креслення плану місцевості необхідно виміряти відстань між предметами та розміри самих предметів і зменшити їх за допомогою масштабу.
13. **Природні зони** — територіальні одиниці оболонки Землі, які характеризуються переважанням однорідних природних комплексів і закономірно змінюють одна одну в певному порядку. Зони простягаються широкою смугою від західних до східних кордонів.

На півночі України проходить **зона мішаних лісів**. Тут зима холодна і сніжна. На південному заході тепліше і більше вологи. Тут ростуть широколисті дерева: *бук, граб*. Далі на схід ростуть *дуб, береза, липа і осика*, з хвойних дерев — *сосна,*

Язиком перемішуємо її і визначаємо смак. Під дією слини в роті їжа починає розчинятися. У шлунку і тонкому кишечнику їжа продовжує перетравлюватися і крізь стінки кишечника попадає в кров. Незасвоєні речовини проходять в товстий кишечник й виходять назовні через пряму кишку.

- Щоб відчути смак будь-якої їжі, її потрібно розжувати, причому вона переходить часто з твердої в рідку. Потім вона попадає на нервові закінчення язика, звідки сигнали попадають у головний мозок. Внаслідок цього ми розпізнаємо смак їжі.
- **Хребет** є основою нашого тіла. Він складається з хребців, сполучених між собою. З хребтом сполучені ребра, які разом з грудиною утворюють грудну клітку. Зверху хребет сполучений з черепом. До грудної клітки через лопатку і ключицю приєднуються верхні кінцівки — руки. До нижньої частини хребта приєднуються кістки тазу, а до них нижні кінцівки — ноги. Робота м'язів полягає у тому, що вони скорочуються та розслабляються. За допомогою м'язів ми можемо рухати ногами і руками, тулубом і головою. Вони прикріплені до кісток. Людина з дитинства повинна стежити за правильною поставою тіла, коли вона ходить, стоїть чи сидить за партою. Коли цього не дотримуватися, хребет викривляється, людина стає сутулою, кособокою.
- **Шкірою** вкрите все тіло людини. Нею ми відчуваємо дотик, тепло і холод. Шкіра захищає людину від різноманітних ушкоджень. Завдяки шкірі в організм людини не проникають бактерії і вода. Шкіра гладенька і еластична. Вона має жирові і потові залози, які змащують її.

9. **Орієнтування на місцевості** — це вміння визначати основні сторони горизонту:

- за допомогою приладу (компасу);
- за Сонцем;
- за забарвленням кори берези (біліша і чистіша з південної сторони);
- на поодиноких деревах гілки і листя густіші з південної сторони;
- з північної сторони на деревах, пеньках, каменях росте більше моху і лишайників;

4. Спробуй, якщо це можливо, дати відповіді на ці питання ще до читання тексту.
5. Починай читати. При читанні зіставляй свої припущення зі змістом тексту.

ПАМ'ЯТКА **«ВЧИСЬ ЧИТАТИ ВИРАЗНО»**

Ніколи не читай поспіхом.

1. Виразно читати — це значить:

— розуміти те, про що (про кого) читаєш (правильно передавати головну думку твору, розуміти образи, поведінку героїв тощо);

— демонструвати гарну і чітку дикцію, правильну вимову звуків, їх сполучень, словосполучень;

— уміти дотримуватися пауз і логічних наголосів, які передають задум автора;

— уміти дотримуватися інтонації питання, ствердження, заперечення, спонукання, а також надавати голосу потрібного емоційного забарвлення — радість, сум, тривогу, збентеженість, іронію, жарт та ін.

2. Перечитай текст уважно. Визнач зміст, думки, почуття, настрій, переживання героїв твору, автора.
3. Визнач своє ставлення до подій, героїв, опису картин природи.
4. Подумки уяви собі їх.
5. Визнач, що ти будеш повідомляти при читанні слухачам, що вони повинні зрозуміти (яке твоє завдання при читанні).
6. Вибери у відповідності до завдань читання інтонаційні засоби: тон, темп, розстав паузи, наголоси.
7. Прочитай текст уголос для себе. Перевір ще раз, чи погоджуєшся з тим, про що (кого) читаєш. Пам'ятай, що ти читаєш текст перед слухачами і спілкуєшся з ними.
8. Прочитай текст виразно. Використовуй такі умовні позначки:

- логічний наголос: ——
- паузи:
  і — мала;
  І — велика;
  ІІ — дуже велика.

- темп:
  з. — звичний, природній;
  ш. — швидкий; прш. — пришвидшений;
  п. — помірний;
  пв. — повільний;
  уп. — уповільнений

ПАМ'ЯТКА «**ВЧИСЬ ЗАУЧУВАТИ ВІРШ НАПАМ'ЯТЬ**»

I варіант

1. Прочитай виразно вірш.
2. З'ясуй, про що (про кого) йдеться у вірші.
3. Розберися у змісті і образах.
4. Прочитай вірш ще раз, поділи його на завершені за змістом логічні частини.
5. Намагайся уявити собі зміст кожної частини у відповідних картинках, образах.
6. Прочитай два-три рази почергово кожну частину вірша. Закрий книжку і відтвори прочитане напам'ять.
7. Перечитай ще раз увесь вірш.
8. Розкажи вірш напам'ять.

II варіант

1. Виконання домашнього завдання розпочинай з роботи над віршем.
2. Прочитай вірш вголос. Поясни значення незрозумілих слів.
3. Прочитай вірш ще раз. Намагайся зрозуміти його настрій, інтонацію, ритм.
4. Прочитай вірш ще 2-3 рази. Постарайся його запам'ятати.
5. Через кілька хвилин повтори вірш по пам'яті, при необхідності заглядай у текст.
6. Після виконання домашніх завдань ще 2-3 рази повтори вірш, не заглядаючи в текст.
7. Перед сном ще раз повтори вірш.
8. Уранці наступного дня прочитай вірш ще раз, а потім розкажи його напам'ять.

пухирцями. Пухирці пронизані тонкими кровоносними судинами. У них і проходить газообмін: кисень надходить у кров, а вуглекислий газ виходить з крові. Повітря в приміщеннях, де багато людей, псується від того, що в ньому збільшується кількість вуглекислого газу, водяної пари, що їх видихають люди. Дихаючи таким повітрям, люди швидко стомлюються. Ось чому потрібно провітрювати будь-яке приміщення, в якому перебувають люди. Велике значення для міст і сіл мають парки, сквери та окремо посаджені дерева. Вони не тільки прикрашають місцевість, а й захищають від пилу, очищають повітря від бактерій.

- **Органи дотику** дозволяють розпізнавати величину, форму та поверхню предметів, відчувають холод, тепло, біль.
- **Органи кровообігу** людини включають серце і кровоносні судини. Серце має вигляд мішечка, утвореного м'язами. Від нього відходять артерії, по яких кров рухається від серця. Вони розгалужуються і закінчуються тонкими капілярами. До серця кров збирається по венах. Від серця кров тече до легенів, де збагачується киснем і знову повертається до серця. Рух крові в організмі називається *кровообігом.* У той час, коли серце скорочується і виштовхує кров у кровоносні судини, ми відчуваємо **пульс**.
- **Орган нюху (ніс)** дозволяє розпізнавати різноманітні запахи. Органом нюху ми визначаємо, чи зіпсована їжа, який запах має троянда, як пахне бузок.
- **Органи слуху** (**вуха)** дозволяють сприймати голоси людей, спів пташок, шелест листя, розрізняємо мелодію музики та ін. Пам'ятайте, що в тих місцях, де збирається багато людей, не можна голосно розмовляти.
- **Органи чуттів** сприймають різноманітні відчуття, що бувають у людини протягом одного дня. Ви бачите різнокольорові дерева восени, чуєте голоси людей і пташок, відчуваєте смак їжі, відрізняєте гаряче від холодного, тверде від рідкого. Очі сприймають світло, за їх допомогою ми розрізняємо колір предметів, відстані до них, їх форму, розміри.
- **Травлення** — це подрібнення їжі і перетворення її в організмі на розчинні речовини. Зубами ми розжовуємо їжу.

6. **Київ** — столиця України. Це старовинне місто, що існує понад 1500 років. Київ — культурний і промисловий центр країни. Тут є площа Незалежності, Софійський собор, Національний університет, метро. У Києві є великі заводи, на яких виробляють точні прилади, літаки, екскаватори, мотоцикли. Тут друкують книги, виготовляють тканини, одяг, взуття. Київ — важливий центр сполучення як в країні, так і за її межами.
7. **Кримські гори** простягаються паралельно південному берегу півострова трьома гірськими пасмами. Довжина їх сягає 150 км, а ширина — 50 км. Рослинний світ Кримських гір має чотири пояси: ялівцево-дубові, сосна кримська, ліси бука, граба і сосни та лучні степи. Сучасний тваринний світ Кримських гір порівняно бідний. Тут живе *благородний кримський олень, козулі, муфлони, білка-телеутка*. У горах є багато *кажанів, кам'яних куниць*. З птахів — *корольки, волове очко, грифи чорні, сипи білоголові*. З комах — *жужелиця Кримська та богомол*.
8. **Людина.** Тіло **людини** складається з багатьох частин, які називаються *органами*. Кожен орган виконує певну функцію.

- **Зубами** ми відкушуємо і подрібнюємо їжу, тому вони повинні бути міцними і здоровими. Зуби вкриті твердою кістковою тканиною — емаллю. Доросла людина має 32 зуби. Щоб вони не псувалися, потрібно після їжі полоскати рот теплою водою, а вранці й ввечері перед сном чистити зуби. Двічі на рік треба перевіряти стан зубів у лікаря.
- **Нервова система** людини складається з головного і спинного мозку і всіх нервів. Головний мозок міститься в черепі, а спинний — у хребті. Від головного і спинного мозку до всіх органів людини тягнуться нерви, схожі на тоненькі білі нитки. Завдяки нервовій системі всі органи нашого тіла працюють злагоджено.
- **Органи дихання** відіграють важливу роль в організмі людини. Без повітря вона не може прожити навіть кілька хвилин. Через носову порожнину повітря проходить у носоглотку, а звідти — у гортань. З гортані воно потрапляє в трахею, яка поділяється на два бронхи. Бронхи, заходячи в легені, поділяються на дрібніші і закінчуються легеневими

ПАМ'ЯТКА
«ВЧИСЬ СКЛАДАТИ ПЛАН ПРОЧИТАНОГО ТВОРУ»

1. Прочитай текст і подумай:
   — Як починається твір?
   — Як розгортаються події у творі?
   — Чим завершується твір?
2. Переглянь текст повторно і поділи його на логічно закінчені частини.
3. У кожній частині тексту визнач головну думку.
4. Добери заголовки до частин, на які ти поділив твір. (Заголовки формулюй у вигляді речень питальних (*Чому плакали мати й Сергійко?*), називних (*Кінець польоту.*))
5. Запиши дібрані тобою заголовки. Це і є складений тобою план твору.
6. Пам'ятай!
   а) Усі пункти плану повинні передавати послідовність розгортання подій.
   б) Вони мають бути спрямовані на розкриття головної думки.

ПАМ'ЯТКА СЛОВЕСНОГО МАЛЮВАННЯ

1. Перечитай уривок з твору.
2. Визнач, скільки можна намалювати картин і встанови, про що кожна з них.
3. Назви, що і хто буде зображений на картинках.
4. Які слова в тексті допоможуть виконати завдання? Підкресли їх.
5. Запропонуй свою картинку.
6. Розкажи про кожну картинку.

ПАМ'ЯТКА
«ПЕРЕВІРЯЙ ТЕМП ЧИТАННЯ»

	Кількість слів за 1 хв.		
	2 (1) клас	3 (2) клас	4 (3) клас
Читання вголос	40-50	60-80	85-95
Читання мовчки	—	80-100	120-150

ПАМ'ЯТКА

«ЯК ГОТУВАТИ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ»

1. Відкрий підручник на потрібній сторінці.
2. Пригадай, про що ти дізнався (дізналася) на уроці.
3. Прочитай твір, не поспішаючи, уголос.
4. Визнач незрозумілі слова, намагайся пояснити їх значення.
5. З'ясуй тему твору (про що говориться в тексті?) та основну думку (що хотів сказати читачеві автор?).
6. Поділи текст на частини і добери до них заголовки.
7. Запиши план твору.
8. Перекажи твір за планом.
9. Дай відповідь на питання і завдання підручника.
10. Переглянь твір ще раз. З'ясуй, чи все для тебе зрозуміло.

ЛІТЕРАТУРНІ ТЕРМІНИ

АКРОСТИХ — вірш, в якому перші літери рядків, прочитані згори вниз, утворюють слово або цілий вислів.

Форма така: маю п'ять пелюсток
І напівкруглий зелений листок,
А серединка у мене жовтенька,
Личко не кругле, а трохи довгеньке
Квітка я ніжна, низенька, дрібна,
А як запаху — приходить весна.

Перші літери створюють відгадку — «ФІАЛКА».

АЛЕГОРІЯ — образний вислів, що використовується в байках, казках, загадках, де через показ стосунків у тваринному (рослинному) світі розкриваються стосунки між людьми.

БАЙКА — невеликий, переважно віршований розповідний твір з повчально-сатиричним змістом, в якому вади і недоліки людей показані в образах тварин, птахів, риб, комах, рослин і речей. Байка починається або закінчується «мораллю» — повчальними висновками.

БІОГРАФІЯ — історія життя та діяльності людини, її життєпис у зв'язку з тими важливими подіями, до яких вона причетна (де і коли народився, в якій сім'ї, хто батьки; де і коли пішов до

тися набагато зручніше, якщо їх зобразити у вигляді карт півкуль: одна частина земної кулі зображена на карті західної півкулі, друга — східної півкулі.

Більшу частину Землі займає Світовий океан. Його поділяють на чотири частини: *Тихий* (найбільший), *Атлантичний*, *Індійський* і *Північний Льодовитий* (найменший) океан.

Суша Землі поділяється на шість материків: Євразія, Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія, Антарктида. У Євразії розташована Україна.

3. **Горизонт** — частина земної поверхні, яку ми можемо охопити оком. Уявну лінію, по якій небо ніби з'єднується із поверхнею землі, називають **лінією горизонту**. Якщо підніматися вгору, то горизонт розширюється, а якщо рухатися вперед, то лінія горизонту віддаляється. Розрізняють чотири сторони горизонту: *північ, південь, захід, схід.* Крім основних, є проміжні сторони: *північний захід, південний захід, південний схід, північний схід.*
4. **Земля** — планета Сонячної системи, що обертається із заходу на схід назустріч Сонцю. Обертання Землі навколо своєї осі спричиняє зміну дня і ночі. Бік земної кулі, повернутий до Сонця, освітлюється, і тому тут буває день, а на протилежному (неосвітленому) боці — ніч. *Вісь* — уявна лінія, що проходить через центр Землі і Північний та Південний полюси. Один повний оберт навколо осі Земля робить за 24 години. Цей час називають *добою.* Земля обертається навколо своєї осі й одночасно рухається навколо Сонця. Повний оберт навколо Сонця Земля робить за 365 днів 5 годин 48 хвилин. Цей час називають *роком.*
5. **Карпатські гори** розташовані в центрі Європи. Вони не дуже високі. Висота найвищої вершини, Говерли, сягає понад 2 км. Вершини гір часто плоскі або заокруглені, наче купол. У долинах гір ростуть широколистяні ліси, вище —хвойні. Плоскі вершини займають гірські луки-полонини. З тварин трапляються інколи — *ведмеді, дикі коти, рисі*; частіше — *олені, дикі свині, лисиці, білки*. Карпати багаті на корисні копалини: *нафту, газ, сіль, золото.*

25. **Річка** має лівий і правий береги. Кожна річка має **витік** — місце, де вона починається, та **гирло**, де вона впадає у море, озеро чи іншу річку.
26. **Русло** — це заглиблення, по якому постійно тече річка.
27. **Торфовище** — це осушене болото. Торф твердий, крихкий, бурого кольору, складається з решток рослин, легший за воду, здатний вбирати її.
28. **Шкідники поля** — це комахи та їх личинки. Так, колорадський жук поїдає листки, стебла і бульби картоплі. Клопи-черепашки висмоктують сік у зернових рослин. До шкідників поля відносять хом'яків і мишей, які поїдають зерно. Усі вони завдають великої шкоди культурним рослинам. Найкращими помічниками у боротьбі зі шкідниками є птахи.
29. **Яри** — заглиблення з крутими схилами, які утворюються на хвилястих і горбистих рівнинах з пухкою землею.

ПРИРОДНИЧИЙ МАТЕРІАЛ. 4 (3) КЛАС

1. **Географічна карта (мапа)**— це зменшене в багато разів зображення всієї земної кулі або її окремих частин. Карта — це зменшене й узагальнене зображення земної поверхні на площині, географічні об'єкти якої передані умовними знаками. Умовні знаки та типи масштабів приводяться на картах. Залежно від масштабу, вони є великомасштабні і дрібномасштабні. Зі зменшенням масштабу карти зменшують детальність зображення місцевості. На карті є лінії, які показують напрями на північ, південь, захід, схід. Лінії згори вниз показують напрям північ–південь; лінії зліва направо показують напрям захід–схід.
2. **Глобус** — модель Землі, Місяця, зоряного неба та ін., яка зберігає геометричну подібність контурів, співвідношень, площ і єдність масштабів у всіх напрямах. На глобусі Землі зображено основні обриси суші і води та їх розміщення на поверхні. На ньому видно, що Земля має два *полюси: Північний і Південний.* На однаковій відстані від полюсів проходить уявна лінія — *екватор.*
Працювати з глобусом не завжди зручно. Якщо його розрізати навпіл, то вийде дві півкулі. Такими півкулями користува-

школи, коли закінчив її, де навчався (працював) після школи; які події сталися у житті на час написання біографії).

ВІРШ — твір, в якому мова підкорена певному ритмові з метою надання їй більшої милозвучності, емоційності, виразності. Текст вірша розбитий на віршовані рядки.

ГЕРОЙ ПОЗИТИВНИЙ — це яскраво й правдиво змальований образ людини, переживання та вчинки якої гідні наслідування.

ГІМН (похвальна пісня) — урочиста пісня, що є символом державної єдності. Або: музичний твір на честь визначної події, міста, славетної людини, закладу тощо.

ГУМОРЕСКА — невеликий художній твір, в якому життєві явища й люди зображуються в гумористичному плані.

ЕПІЗОД — окремий життєвий випадок, якась подія. У творі — завершена частина дії, яка, хоч і пов'язана з іншими подіями, але має певне самостійне значення, становить собою якийсь момент у долі персонажа.

ЗАГАДКА — стислий опис предметів і явищ, які треба впізнати, відгадати, виявляючи кмітливість і мудрість. У загадках проявляються народна спостережливість, дотепність і фантазія. (*Без рук, без ніг, та на тин лізе. — Гарбуз*).

ЗАГОЛОВОК — назва твору або його частини чи розділу, назва видання. Заголовок часто визначає тему твору чи його основну думку (ідею).

ІДЕЯ — основна думка, висвітленню якої автор підпорядковує всі змальовані ним картини й образи. Це те, що хотів сказати автор про щось (когось).

ІРОНІЯ — удавання, трохи приховане глузування. Іронія може виражати різні відтінки сміху: сміх жартівливий, доброзичливий, лукавий, зневажливий, осудливий, глузливий.

КАЗКА — оповідання про вигадані та фантастичні пригоди героїв. Народні казки поділяються на казки про тварин, фантастично-героїчні та побутові. Літературні казки (авторські) — це казки того чи іншого автора.

КЛАСИКА — найвидатніші мистецькі твори, що здобули загальне визнання і любов у країні і стали внеском у світову культуру.

КОМІКС — серія малюнків зі стислими підписами під ними, що створюють зв'язну розповідь.

КРИЛАТІ СЛОВА — влучні та яскраві образні вислови, узяті з літературних чи фольклорних творів, що точно виражають думку й стали загальновживаними.

ЛЕГЕНДА — народний переказ про життя якоїсь особи чи незвичайну подію, оповитий фантастикою, казковістю.

ЛІЧИЛКА — віршик із лічбою, за допомогою якого діти перед грою визначають ролі окремих гравців.

НЕБИЛИЦЯ (нісенітниця) — вигадка, невеликий, смішний твір, де вимисел доведений до крайньої межі: *«Сам голий, а сорочка за пазухою»*.

ОБРАЗ ОПОВІДАЧА — умовний образ людини, від особи якої письменник веде розповідь у творі.

ОПОВІДАННЯ — невеликий художній твір про одну чи кілька подій у житті персонажа, що відіграють важливу роль у його долі або про явища, що спостерігаються у природі.

ПЕЙЗАЖ (у творі) — це словесне зображення природи — поля, лісу, села, міста, гір, ріки, моря, неба.

ПЕРЕКАЗИ — достовірні усні оповідання про видатні події минулого (подібні до легенд, але у переказах відсутні елементи фантастики).

ПЕРСОНАЖ (герой твору) — дійова особа мистецького твору. У ролі персонажів виступають люди, тварини, рослини, речі, природні явища.

ПЕСТЛИВІ СЛОВА — слова, за допомогою яких виявляємо ласку, любов і ніжність у ставленні до когось.

ПІДТЕКСТ — думки та почуття, які висловлюються в тексті твору не прямо, а немовби самі по собі випливають із ситуацій, взаємовідносин і зіткнень персонажів, ставлення до них автора, окремих реплік у діалогах тощо.

роть. Мішані ліси складають одночасно як хвойні, так і листяні дерева.

16. Луки — це рівні місця в долинах річок, у горах, вкриті трав'янистою рослинністю. На луках ростуть такі рослини, як *тимофіївка, калюжниця, незабудка, грабельки, конюшина біла, конюшина червона*. На луках живуть *вужі, жовта і біла плиски, деркач, коники, сарана, різні види жаб*.

17. Море — та частина океану, що заглиблюється в суходіл. Морська вода гірко-солона на смак.

18. Нафта — масляниста рідина темно-бурого кольору, з різким запахом, легша за воду.

19. Овочеві рослини, що їх вирощує на городі людина, поділяють на однорічні рослини — *помідори, кавуни, перець, квасоля, горох, кріп, огірки*; дворічні рослини — *морква, цибуля, часник, петрушка, буряк*; багаторічні рослини — *щавель, салат*. Овочеві рослини багаті на різні поживні речовини і вітаміни.

20. Озером називають водойму, що виникла в природних западинах на поверхні землі. Вони бувають мілкі і глибокі, з прісною і солоною водою. Невеликі прісноводні озера поступово заростають трав'янистими рослинами й перетворюються на *болота*.

21. Океани — це поверхня землі, вкрита водними просторами.

22. Пісок складається з твердих піщинок різної величини, які не зв'язані між собою. Тому він сипкий, добре пропускає воду. За кольором піщинки бувають білі, жовті, сірі.

23. Полем називають велику ділянку землі, вільну від лісів, на якій вирощують культурні рослини: *пшеницю, картоплю, буряк* та інші. На полях живуть такі птахи, як *жайворонки, курі́пки, луні і сови*. Прилітають для збирання їжі *граки, шпаки, горлиці, горобці*. Живуть у полі і звірі — *лисиці, зайці, велика кількість мишей, хом'яків та ховрахів*.

24. Рівнини — великі простори суші з майже рівною поверхнею. Вони поділяються на височини і низини. Одночасно їх можна поділити на: **плоскі, хвилясті, горбисті**.

7. **Граніт** дуже міцний і важкий камінь. Він складається з різних за формою і забарвленням зернинок і пластинок. Білі зернятка — це кварц, шпат. Більшість гір складається з граніту.

8. **Ґрунт** — це верхній пухкий шар землі, на якому зростають рослини. Головною ознакою ґрунту є *родючість*.

9. **Джерело** — місце, де на поверхню землі виходить підземна вода.

10. **Залізна руда** — тверда речовина, бурого або червоного кольору, важка.

11. **Заповідники** — це куточки дикої природи, де охороняються рідкісні тварини і рослини.

12. **Звірі** наших лісів — *зубр, олень, дикий кабан*. Вони найбільші за розмірами. Взимку їх підгодовують сіном, коренеплодами, віниками з гілок. З лісових птахів найбільшим є чорний лелека. Він живе в старовікових лісах, свої гнізда мостить на деревах. Він занесений до Червоної книги України. Живуть у лісах і руді мурашки. Вони знищують безліч шкідників.

13. **Зернові рослини** — це такі рослини, які утворюють плоди-зернівки. Тому ці рослини називають зерновими. До зернових належать: *пшениця, жито, рис, ячмінь, кукурудза*. Із зерна цих рослин виробляють різноманітні харчові продукти: *борошно, крупу, крохмаль, олію*.

14. **Кам'яне вугілля** — тверда речовина чорного кольору, крихка, важча за воду, яскраво горить, виділяє багато тепла при згоранні.

15. **Ліси** залежно від складу дерев, які в ньому ростуть, поділяють на **хвойні, листяні і мішані.** Найвищі рослини **лісу** — дерева, трохи нижчі — кущі. Найнижчі у лісі — трав'янисті рослини і гриби. *Хвойні* утворюють такі дерева, як *сосна, ялина, модрина, смерека, ялівець*. Основна ознака цих рослин — листочки-хвоїнки. Хвойні ліси похмурі. У цих лісах ростуть кущі чорниці і брусниці. Під деревами в сосново-ялинових лісах ростуть пирій, чебрець, мох, лишайник. *Листяні* ліси утворюють такі дерева, які мають листки: *дуб, береза, граб, липа*. З кущів — *малина, ліщина, вовчі ягоди*; з трав'янистих рослин — *анемона, копитняк, конвалія, папо-*

ПІСНЯ — невеличкий вірш, що має куплетну побудову й призначений для виконання співом.

ПРИКАЗКА — близький до прислів'я влучний, іноді римований вислів, що не має повчального змісту: *Людина шукає, де ліпше*.

ПРИСЛІВ'Я — стислий і влучний, заримований народний вислів, у якому в образній формі виражена легка для запам'ятовування повчальна думка чи оцінка якогось явища: *За двома зайцями не гонися, бо ні одного не піймаєш*.

РИМА — співзвуччя, звуковий повтор у віршах, здебільшого в кінці рядків:

Наші люди прагнуть миру —
будувать, орать лани.
І стоять за дружбу щиру.
Хочуть люди мати віру,
що не буде вже війни.

Д. Білоус

СИМВОЛ — предмет чи слово, що умовно виражає сутність якогось явища (символи українського народу: гімн, герб, калина, тополя, лелека, соняшник, верба та ін.)

СКОРОМОВКА — жартівливий вислів, спеціально зібраний із важких для швидкої вимови слів, за допомогою якого можна розвивати свою мову і кмітливість.

ТЕМА (твору) — це те, що зображено у творі, про що він написаний.

УСМІШКА (народна) — невеликий дотепний гумористичний твір, спрямований на висміювання негативного в житті.

ФАНТАСТИКА — витворені людською уявою неймовірні картини й образи, яких не буває у дійсності, вигадка.

ФОЛЬКЛОР (народна мудрість, народні знання) — усна поетична творчість народу. Ознаками фольклору є: колективність творення, масовість використання, відсутність авторства, довільність у виконанні, багатоваріантність. Жанри фольклору: загадка, прислів'я, приказка, лічилка, ско-

ромовка, небилиця, народна пісня, казка, легенда, літопис, переказ, частівка, усмішка.

ШАРАДА — дитяча загадка, побудована на грі слів чи на визначенні якихось слів та його частин описово:

*З букви **С** я називаюсь,*
У рибалок зустрічаюсь
***М** поставим на початку —*
Прикрашаю цвітом грядку.
***М** на **Р** в мені заміниш —*
В річці ти мене зустрінеш. (Сак, мак, рак.)

ВСЕ ПРО МОВЛЕННЯ

МОВА

1. **Мова** — це засіб людського спілкування.
   Мови бувають різні: українська, англійська, іспанська, білоруська, російська, словацька, польська...
   Українська мова — мова українського народу.
2. Найважливішими одиницями мови є букви (звуки), слова, сполучення слів, речення, текст, кожна з яких має своє призначення: із букв (звуків) утворюються слова, із слів — словосполучення і речення, із речень — зв'язні висловлювання.
3. Мова пов'язана з мисленням (за допомогою речень висловлюються думки).
4. Знання мови застосовується у практичному мовленні.

МОВЛЕННЯ

1. **Мовлення** — це діяльність людини, застосування мови для спілкування, для передачі своїх думок, почуттів.
2. Мовлення буває **зовнішнє і внутрішнє** (подумки).
   Зовнішнє мовлення поділяється на **усне** (те, що звучить) і **писемне** (те, що зафіксоване буквами).
3. Розрізняють також мовлення діалогічне (між двома-трьома особами) і монологічне (мовлення однієї особи).
4. Культура мовлення — це правильність, точність, виразність, чистота мовленого слова в усній чи писемній формі.

3. Прочитай текст підручника.
4. Підготуйся відповідати по темі уроку:
   а) Продумай план відповіді.
   б) Розкажи матеріал за цим планом.
   в) Намагайся не просто розказувати, але й підтверджувати свої знання прикладами з дослідів, спостережень зі свого життя, з прочитаних книг.
   г) Зроби висновки.
   д) Відкрий підручник; за допомогою малюнків, тексту і висновків підручника перевір, як ти засвоїв матеріал.
5. Виконай запропоновані в підручнику завдання.

ПРИРОДНИЧИЙ МАТЕРІАЛ. 3 (2) КЛАС

1. **Бур'яни** поля — це рослини-шкідники, які є постійними супутниками культурних рослин. Вони забирають у них поживні речовини, є переносниками різних хвороб. Бур'яни ростуть швидше від культурних рослин і затіняють їх. У них дозріває велика кількість насіння, в якого є пристосування для поширення: *пухнасті чуби, парашутики, волоски, щетинки, гачечки, спеціальні коробочки.*
2. **Вапняки** — це мармур, крейда. Вапняки утворилися дуже давно на дні океанів і морів. Якщо їх розглянути уважно, то можна побачити рештки черепашок і різних тварин.
3. **Вода** в природі буває у трьох станах: *рідкому, твердому, газоподібному*. Вона має властивість розчиняти речовину. Без води гинуть рослини і тварини.
4. **Глина** складається з твердих частинок, з'єднаних між собою. Щоб відокремити ці частинки одну від одної, треба розмочити її у воді. Глина буває жовтого, білого, червоного, сірого, чорного кольорів.
5. **Горб** — підвищення на рівнині. Рівнини, на яких трапляються підвищення до 200 м над рівнем моря, відносимо до горбів. Горб має *вершину, схил і підніжжя.*
6. **Гори** — набагато вищі від горбів і підіймаються над рівнем моря вище, ніж на 200 м. Кожний ряд гір називають **гірським хребтом**.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПІР РОКУ

1. Зміни в неживій природі:
   — Як Сонце гріє Землю,
   — Ґрунт, водойми,
   — Повітря, вітер, опади.
2. Зміни в живій природі:
   — Зміни в житті рослин,
   — Зміни в житті тварин, комах, птахів, звірів.
3. Праця людини.

ПОРЯДОК ВИВЧЕННЯ РОСЛИНИ

1. Як називається рослина?
2. Дерево, кущ чи трав'яниста рослина?
3. Визнач і назви рослину.
4. Визнач, як розсіюється насіння рослини.
5. Згадай, де ти бачив цю рослину в природі: на лузі, у полі, в лісі, на водоймі, в городі?
6. Як використовує її людина?

ПЛАН ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРИСНОЇ КОПАЛИНИ

1. Назва, склад.
2. Властивості: колір, блиск, в'язкість, твердість, чи горить.
3. Місце добування.
4. Використання в народному господарстві.

ПЛАН ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИРОДНОЇ ЗОНИ

1. Місцезнаходження.
2. Клімат (яка зима, літо, їх тривалість; опади, вітер і т.д.).
3. Рослини.
4. Тварини.
5. Чим займається населення?

ЯК ГОТУВАТИ ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Згадай без підручника, про що ти довідався на уроці:
   а) Про що розповідав вчитель?
   б) Які проводилися досліди?
   в) Які розглядали таблиці, картини, карти?
2. Прочитай у підручнику питання до уроку і дай на них відповіді.

ТЕКСТ

1. **Текст** — це зв'язне висловлювання, що складається з речень, зв'язаних між собою за змістом, розміщених у певній послідовності, які мають на меті про щось повідомити (розповісти, заперечити або ствердити, описати предмет, подію чи явище, порадити, висловити міркування і т.п.).

Говорять гриби

Що хочете з нами робіть: соліть, смажте, варіть, маринуйте! Тільки не виривайте з коренем, не розривайте навколо лісову підстилку, не знищуйте нашу грибницю. А не послухаєтеся, то ми зовсім рости перестанемо! Залишитесь ви тоді без варива, без смаження, без соління і маринадів.

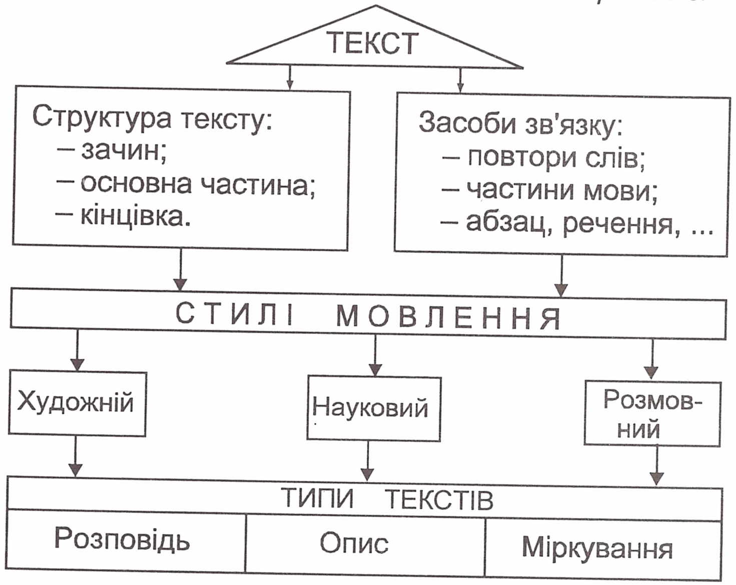

2. До тексту можна дібрати **заголовок**. Він має відповідати темі і змістові тексту, бути стислим і складатися з одного або кількох слів.
3. Текст має **тему** висловлювання (про що говориться в тексті).
4. Текст має **мету** висловлювання (що ти хочеш повідомити, розказати, описати).

5. Текст складається із зачину, основної частини, кінцівки.
   - **Зачин** — це початок тексту, в якому найчастіше стисло визначається, про що буде йти мова, тема розповіді.
   - **Основна частина** — найбільша частина тексту, у якій розкривається весь зміст розповіді.
   - **Кінцівка** — своєрідний висновок з усього сказаного.
6. Текст може поділятися на смислові частини — абзаци. Кожний абзац починається з нового рядка.
7. Розрізняють такі типи текстів: **розповідь, опис, міркування** (за темою, метою, характером викладу думок).
   - **Текст-розповідь** — це тип тексту, в якому описуються події у певній послідовності. До даного тексту можна поставити питання: **що відбувається?, що відбулося?, що буде відбуватися?** Наприклад:

Черевики з липи

У казках часто згадуються дерев'яні черевики. У давнину носили таке взуття. Підошви цих черевиків робилися з липи.

Липові черевики дуже корисні для здоров'я.

   - **Текст-опис** — це тип тексту, в якому описуються ознаки предметів, явищ, тварин, людей. До даного тексту можна поставити питання: **який?, яка?, яке?** Наприклад:

В'юнок

Мені подарували маленьке цуценя. Всі милуються ним.

Тіло у нього кругленьке, вкрите руденькою пухнастою шерстю. На спині шерсть трішки темніша, в білих плямах. Лапки м'якенькі, на їх кінцях картаті краплинки. Здалеку цуценя виглядає, мов би взуте у барвисті шкарпетки. Вушка трикутної форми. На кінчиках вушок білі пістрявки. Очки карі і завжди веселі.

За його грайливість ми дали йому кличку В'юнок.

   - **Текст-міркування** — це тип тексту, в якому стверджується чи заперечується якесь явище, факт, поняття. До даного тексту можна поставити питання: **чому?** Текст-міркування складається з твердження, доведення, висновку. Наприклад:

3. **Спосіб округлення.**
   $45 + 297 = 45 + 300 - 3 = 345 - 3 = 342$
   $602 - 99 = 602 - 100 + 1 = 502 + 1 = 503$
4. Щоб ***помножити*** число **на 50**, можна його половину помножити на 100:
   $36 \cdot 50 = 36 : 2 \cdot 100 = 18 \cdot 100 = 1800$
5. Щоб ***помножити*** число ***на* 25**, можна його чверть помножити на 100:
   $32 \cdot 25 = 32 : 4 \cdot 100 = 8 \cdot 100 = 800$
6. Щоб ***помножити*** число ***на* 11**, можна до числа, збільшеного в 10 разів, додати це число:
   $13 \cdot 11 = 13 \cdot (10 + 1) = 13 \cdot 10 + 13 = 130 + 13 = 143$
7. Щоб ***помножити*** число ***на* 9**, можна від числа, збільшеного в 10 разів, відняти це число:
   $13 \cdot 9 = 13 \cdot (10 - 1) = 13 \cdot 10 - 13 = 130 - 13 = 117$
8. Щоб знайти ***середнє арифметичне кількох чисел***, треба їх суму поділити на кількість цих чисел.
   Середнє арифметичне трьох чисел — 135, 217, 260 — дорівнює 204, бо $(135 + 217 + 260) : 3 = 612 : 3 = 204$.

ЧАСТИНА 3. ПРИРОДОЗНАВСТВО

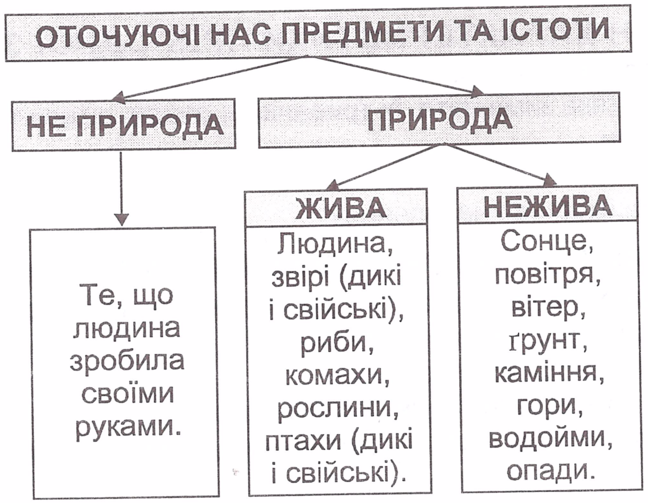

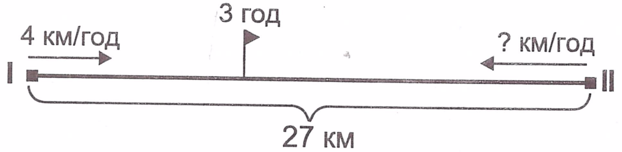

І спосіб розв'язання:

1) 4 · 3 = 12 (км) — пройшов перший пішохід до зустрічі;
2) 27 – 12 = 15 (км) — пройшов другий пішохід до зустрічі;
3) 15 : 3 = 15 (км/год).

Відповідь. Швидкість другого пішохода 5 км/год.

ІІ спосіб розв'язання:

1) 27 : 3 = 9 (км/год) — швидкість зближення пішоходів;
2) 9 – 4 = 5 (км/год).

Відповідь. Швидкість другого пішохода 5 км/год.

в) З двох селищ вийшли одночасно назустріч один одному два пішоходи. Швидкість першого — 4 км/год, швидкість другого — 5 км/год. Через скільки годин вони зустрілися, якщо відстань між селищами становить 27 км?

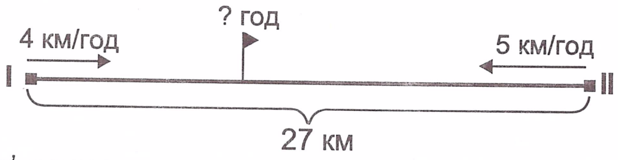

Розв'язання:

1) 4 + 5 = 9 (км/год) — швидкість зближення пішоходів;
2) 27 : 9 = 3 (год).

Відповідь. Пішоходи зустрілися через 3 год.

ПРИЙОМИ ОБЧИСЛЕНЬ

1. Прийом ***порозрядного*** додавання і віднімання.

35 + 24 = __
(30 + 20) + (5 + 4) = 50 + 9 = 59

35 – 24 = __
(30 – 20) + (5 – 4) = 10 + 1 = 11

2. Прийом ***послідовного*** додавання і віднімання.

45 + 29 = (45 + 20) + 9 = 65 + 9 = 74
45 – 29 = (45 – 20) – 9 = 25 – 9 = 16

Морська капуста

Морська капуста — корисний продукт харчування.

Вона корисна тим, що має багато вітамінів, потрібних людині ...

Тому, для зміцнення здоров'я морську капусту варто споживати в їжу.

ПАМ'ЯТКА «ЯК ГОТУВАТИСЯ ДО ПЕРЕКАЗУ»

1. Уважно почитай текст.
2. З'ясуй значення незрозумілих тобі слів.
3. Визнач головну думку тексту. Знайди ті слова, словосполучення, речення, які особливо важливі для її розкриття.
4. Розділи текст на частини. Добери до кожної з них заголовок.
5. Запиши план тексту.
6. Усно перекажи текст за планом.
7. Поясни правопис важких для тебе слів.
8. Уважно перечитай ще раз текст.
9. Запиши переказ.

ПАМ'ЯТКА «ЯК ГОТУВАТИСЯ ДО ТВОРУ»

1. Обміркуй тему твору.
2. Визнач жанр твору. Це може бути:
   - твір-опис;
   - твір-розповідь з елементами міркування;
   - твір-міркування;
   - твір — пейзажна замальовка з елементами емоційного забарвлення дійсності;
   - твір за прислів'ям;
   - твір у діловому стилі (наприклад, у формі автобіографії);
   - твір-мозаїка (з віршованих рядків, приказок, крилатих виразів, цитат і т. д.)
3. Склади план твору. Зверни увагу на зачин і кінцівку.
4. Напиши твір на чернетці.
5. Відредагуй зміст твору. Усунь повтори. Зверни увагу на переходи від однієї думки до іншої. Перевір, чи вдалим є добір слів, виразів, чи відповідають вони темі і стилю твору.

6. Перевір, чи правильно ти написав слова і розставив розділові знаки.
7. Перепиши твір і перевір написане.

ПАМ'ЯТКА **«ЯК ПРАЦЮВАТИ НАД ТВОРОМ»**

1. Обміркуй тему твору. Пам'ятай: кожне слово в назві має значення. Визнач, про що слід писати у творі.
2. Визнач, в якому стилі ти будеш писати твір (художньому, науковому, діловому ...).
3. Продумай основну думку твору. Що і як ти напишеш, щоб розкрити її?
4. Прочитай перший варіант свого твору: чи розкрита в ньому тема й основна думка? Закресли те, про що можна не говорити у творі на дану тему (зайве); доповни ті частини твору, в яких тема і основна думка розкриті недостатньо.
5. Зверни увагу на мову твору. Чи вдало висловив ти думку? Внеси поправки.

ПАМ'ЯТКА **«РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ»**

1. Чи витриманий стиль (художній, науковий, розмовний) відповідно до типу тексту (опис, розповідь, міркування)?
2. Чи правильно розкрита тема?
3. Чи відповідає заголовок змісту?
4. Чи цікаво викладено думку?
5. Які речення потрібно виправити, замінити, щоб мова була виразніша, а думка виражена точніше?
6. Чому може навчити читача цей текст?

ПАМ'ЯТКА **«ПРАВИЛЬНО ВИМОВЛЯЙ»**

1. Ненаголошений звук [**е**] у вимові наближається до [**и**]: [*пе^{и}ро*].
2. Ненаголошений звук [**и**] у вимові наближається до [**е**]: [*чи^{е}сло*].
3. Буквосполучення **дж, дз** вимовляють як один звук: [*͡джміль*], [*͡дзвінок*].
4. Буква **щ** позначає два звуки [**шч**]: *горщик* – [*горшчик*].
5. Дзвінкі приголосні в кінці слова і складу вимовляються дзвінко: *хлі[б]*, *кни[ж]ка*.

20 м. Вартість першого сувою на 8 грн. більша, ніж другого. Скільки коштував кожен сувій тканини?

	Ціна	Кількість	Вартість
I сувій II сувій	однакова	24 м 20 м	?, на 8 грн. більше ?

Розв'язання:

1) 24 – 20 = 4 (м) — на стільки перший сувій довший за другий;
2) 8 : 4 = 2 (грн.) — ціна метра тканини;
3) 2 · 24 = 48 (грн.) — вартість першого сувою;
4) 2 · 20 = 40 (грн.) — вартість другого сувою.

Відповідь. Вартість I сувою 48 грн., а II — 40 грн.

РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ НА РУХ

а) З двох селищ вийшли одночасно назустріч один одному два пішоходи і зустрілися через 3 год. Швидкість першого пішохода 4 км/год, а другого — 5 км/год. Знайти відстань між селищами.

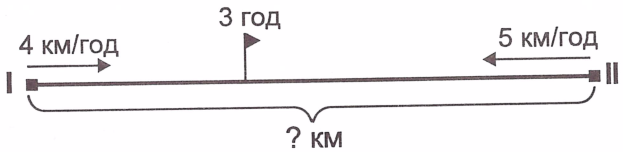

I спосіб розв'язання:

1) 4 · 3 = 12 (км) — пройшов перший пішохід до зустрічі;
2) 5 · 3 = 15 (км) — пройшов другий пішохід до зустрічі;
3) 12 + 15 = 27 (км).

Відповідь. Відстань між селищами 27 км.

II спосіб розв'язання:

1) 4 + 5 = 9 (км/год) — швидкість зближення пішоходів;
2) 9 · 3 = 27 (км).

Відповідь. Відстань між селищами 27 км.

б) З двох селищ вийшли одночасно назустріч один одному два пішоходи і зустрілися через 3 год. Швидкість першого пішохода 4 км/год. Яка швидкість другого пішохода, якщо відстань між селищами 27 км?

2) 16 : 4 = 4 (грн.) — ціна коробки фарб.
Відповідь. Фарби купували по ціні 4 грн. за коробку.

• **Задачі на пропорційне ділення:**

а) Для гурткової роботи школа придбала 10 креслярських наборів і 8 наборів для ручної праці по однаковій ціні. За все заплатили 90 грн. Яка вартість креслярських наборів і наборів для ручної праці?

	Ціна	Кількість	Вартість
креслярські набори	однакова	10	? } 90 грн.
набори для ручної праці		8	?

Розв'язання:
1) 10 + 8 = 18 (н.) — кількість всіх наборів;
2) 90 : 18 = 5 (грн.) — ціна набору;
3) 5 · 10 = 50 (грн.) — вартість креслярських наборів;
4) 5 · 8 = 40 (грн.) — вартість наборів для ручної праці.
Відповідь. Вартість креслярських наборів — 50 грн., вартість наборів для ручної праці — 40 грн.

б) У магазині продали однакову кількість шапок і шарфів. Шапка з шарфом коштувала 12 грн. За всі шапки виручили 70 грн., а за всі шарфи — 50 грн. Яка ціна шапки і шарфа окремо?

	Ціна	Кількість	Вартість
шапки	? } 12 грн.	однакова	70 грн.
шарфи	?		50 грн.

Розв'язання:
1) 70 + 50 = 120 (грн.) — вартість шапок і шарфів разом;
2) 120 : 12 = 10 (шт.) — кількість шапок і кількість шарфів;
3) 70 : 10 = 7 (грн.) — ціна шапки;
4) 50 : 10 = 5 (грн.) — ціна шарфа.
Відповідь. Ціна шапки — 7 грн., шарфа — 5 грн.

• **Задачі на знаходження числа за двома різницями:**

На пошиття уніформи для продавців виписали два сувої тканини по однаковій ціні: в одному було 24 м, а в другому —

6. Буквосполучення **ться** вимовляй як [**ц':**]: *розвиває* [*ц':а*] – *розвивається.*
7. Буквосполучення **шся** вимовляй як [**с':а**]: *сміє*[*с':а*] – *сміється.*
8. Буквосполучення **тс** вимовляй як [**ц**]: *бага*[*ц*]*тво* – *багатство.*
9. Перед суфіксами **–ськ, –цьк, –зьк** — приголосні у вимові пом'якшуй: *ума*[*н'*]*ський.*
10. У словах *вогко, нігті, кігті* дзвінкий [**г**] оглушуй: *во*[*х*]*ко, ні*[*х*]*ті, кі*[*х*]*ті.*
11. У словах *просьба, молотьба* м'які приголосні [**с**], [**т**] перед наступними дзвінкими одзвінчуй: *про*[*з'*]*ба, моло*[*д'*]*ба.*
12. Вимовляй приголосні перед апострофом твердо: *бур'ян, солов'ї, б'ють, під'їзд.*
13. Правильно вимовляй слова зі звуком [**ґ**].

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ Й ЕТИКИ МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ

1. Висловлювання повинні бути правильними, точними, виразними, чіткими.
2. Добирай потрібні для вираження думки слова, уміло будуй з них речення і пов'язуй їх між собою.
3. Правильно наголошуй слова.
4. В усному мовленні не замінюй слова жестами, мімікою, вигуками.
5. Виразно промовляй слова, уміло користуйся інтонацією в усному мовленні, а в писемному — розділовими знаками.
6. У спілкуванні з іншими людьми вживай слова ввічливості (під час зустрічі, прощання, для вираження запитання, просьби, подяки...).
7. Слова ввічливості добирай залежно від того, кому вони адресовані (товаришам, батькам, учителям, знайомим чи незнайомим людям).
8. У розмові вмій вислухати до кінця співбесідника. Не перебивай його без потреби. Якщо є така необхідність, то попроси пробачення.

ПРАВИЛА СПІЛКУВАННЯ З ІНШИМИ ЛЮДЬМИ

1. Доброзичливо, шанобливо стався до співрозмовника.
2. Не нав'язуй своїх думок.

3. Ніколи не «якай».
4. Вибирай для розмови тему, зрозумілу іншим.
5. Уникай порожніх балачок.
6. Умій робити висновки, знаходити причину і наслідки подій.

ПРАВИЛА СЛУХАННЯ

1. Перерви всі справи і уважно вислухай, що тобі говорять.
2. Ніколи не поєднуй слухання з іншими заняттями.
3. Не перебивай розмову того, хто говорить.
4. Не переводь слухання у власне говоріння.
5. Не вставляй своїх зауважень.
6. Дай можливість проявити себе тому, хто говорить.
7. Пам'ятай про ввічливість: завжди вислухай старшого за себе.

СЛОВНИЧОК МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ (ПРАВИЛА МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ)

1. Слова звертання:

Дорогий друже!
Дядю (тьотю)!
Пане (добродію)!
Пані (добродійко, панно)!
Вельмишановний...

2. Слова вітання та прощання:

Добридень (доброго дня, здрастуйте)!
Доброго ранку!
Доброго вечора (добривечір)!
Привіт!
Вітаю!
З приїздом вас!
Зі святом вас!
Доброго здоров'я!

До побачення!
Вибачте, мені час іти.
На жаль, я поспішаю.
До наступної зустрічі!
На все добре!
Усього найкращого!
Бувайте здорові!
Щасливої дороги! Прощайте!

3. Слова побажання:

Бажаю (зичу) вам здоров'я, щастя, успіхів!
Щасливих свят вам!
Дозвольте побажати вам...

РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПРОПОРЦІЙНИМИ ВЕЛИЧИНАМИ

• **Задачі на знаходження четвертого пропорційного:**

а) За 6 альбомів заплатили 12 грн. Скільки таких альбомів можна купити на 36 грн.?

Ціна	Кількість	Вартість
однакова	6 ?	12 грн. 36 грн.

I. Спосіб зведення до одиниці:

1) 12 : 6 = 2 (грн.) — ціна альбому;
2) 36 : 2 = 18 (альб.).

Відповідь. Можна купити 18 альбомів.

II. Спосіб відношення:

1) 36 : 12 = 3 (р.) — у стільки разів збільшилась вартість альбомів;
2) 6 · 3 = 18 (альб.)

Відповідь. Можна купити 18 альбомів.

б) За сувій лляного полотна ціною 2 грн. за метр заплатили 10 грн. Скільки треба заплатити за сувій шовку такої ж довжини, якщо його ціна — 4 грн. за метр?

Ціна	Кількість	Вартість
2 грн. 4 грн.	однакова	10 грн. ?

Розв'язання:

1) 10 : 2 = 5 (м) — довжина кожного сувою;
2) 4 · 5 = 20 (грн.) — вартість шовку.

Відповідь. За шовк треба заплатити 20 грн.

в) За 8 коробок олівців ціною по 2 грн. заплатили стільки ж, скільки за 4 коробки з фарбами. По якій ціні купували фарби?

Ціна	Кількість	Вартість
2 грн. ?	8 4	однакова

Розв'язання:

1) 2 · 8 = 16 (грн.) — вартість олівців і вартість фарб;

ЗАДАЧІ

1. Задача, що розв'язується однією дією, називається ***простою***.
2. Задача, що розв'язується двома і більше діями, називається ***складеною***.
3. Деякі зразки записів розв'язання задач:

а) 48 кг аґрусу розсипали порівну в 6 ящиків. Скільки потрібно ящиків, щоб розсипати таку саму кількість слив, якщо в кожен ящик насипати на 2 кг менше, ніж аґрусу?

• **Окремими діями з поясненням в запитальній формі:**

1) Скільки кілограмів аґрусу в одному ящику?

48 : 6 = 8 (кг)

2) Скільки кілограмів слив в одному ящику?

8 – 2 = 6 (кг)

3) Скільки потрібно ящиків для слив?

48 : 6 = 8 (ящ.)

Відповідь. Потрібно 8 ящиків.

• **Окремими діями з поясненням в розповідній формі:**

1) 48 : 6 = 8 (кг) — аґрусу в одному ящику;
2) 8 – 2 = 6 (кг) — слив в одному ящику;
3) 48 : 6 = 8 (ящ.) — потрібно для слив.

Відповідь. Потрібно 8 ящиків.

• **Поступове складання виразу з поясненням:**

48 : 6 (кг) — аґрусу в ящику;
48 : 6 – 2 (кг) — слив в ящику;
48 : (48:6 – 2) (ящ.) — потрібно для слив;
48 : (48 : 6 – 2) = 8 (ящ.)

Відповідь. Потрібно 8 ящиків.

б) З першої грядки зібрали *а* кавунів, а з другої — в 4 рази більше. Усі кавуни розклали в 3 ящики, порівну в кожний. Скільки кавунів поклали в кожен ящик?

• Запис розв'язання задачі з буквеними даними:

1) **а**·4 — зібрали з другої грядки;
2) **а** + **а**·4 — зібрали з двох грядок;
3) (**а** + **а**·4):3 — клали в кожен ящик.

Відповідь. (а + а·4)*:3 кавунів.*

4. Слова запрошення та прохання:

Я хочу запросити вас до себе.
Приходьте, будь ласка.
Підійдіть, будь ласка.
Ласкаво просимо!
Дозвольте запросити вас ...
Чи можу я попрохати ...?
Скажіть, будь ласка ...
Будьте ласкаві, поясніть ...
Чи можете ви позичити мені свій словник?
Дозвольте мені увійти (вийти, запитати вас, відповісти, потурбувати вас).

5. Слова згоди та підтвердження:

Згоден.
Я не заперечую.
Домовилися.
Це справді так.
Гаразд (добре).
Саме так.
Обов'язково.
Звичайно.
Будь ласка (прошу).
Я впевнений.

6. Слова заперечення та відмови:

Ні, це не так.
Я не згодний (згоден).
Нізащо.
Я заперечую це.
Ви помиляєтеся.
Дякую, я не можу.
Не гай даремно часу.
Шкодую (шкода), але я мушу (повинен) відмовитися.
Цього бути не може.

7. Слова подяки і вибачення:

Дякую!
Чемно дякую!
Щиро дякую!
Дуже вдячний!
Спасибі вам!
Пробачте!
Вибачте, я не хотів ...
Пробачте, я ненавмисне ...
Вибачте, мені шкода ...
Перепрошую!

СЛОВНИЧОК СИНОНІМІВ

ІМЕННИКИ

Атака, наступ, напад.
Багаж, речі.
Бій, битва, боротьба.
Буря, ураган, шторм.
Вік, століття, сторіччя.
Ворог, противник, недруг, неприятель.

Дім, будинок, будівля, споруда.
Дітвора, діти, малята, хлопчики й дівчатка.
Друг, товариш, приятель.
Забава, гра, веселощі.
Канава, рів .
Кордон, рубіж, межа.
Малюнок, картинка, ілюстрація.
Мандрівник, турист, подорожанин, мандрівець.
Метелиця, буран, заметіль, хуртовина, сніговій, віхола, завірюха, сніговиця, хуґа.
Оцінка, бал.
Перепона, перешкода, завада.
Подія, випадок, пригода.
Розлив, повінь, повідь, розлиття.
Режим, розпорядок.
Ровесник, одноліток.
Ряд, лава, шеренга, низка, череда.
Темрява, темнота, морок, імла.
Тиша, мовчання, спокій.
Успіх, досягнення.
Холод, холоднеча, похолодання.
Шарудіння, шелест, шелестіння.

ПРИКМЕТНИКИ

Активний, енергійний, діяльний.
Безкрайній, безкінечний, безмежний.
Боязкий, полохливий, несміливий, нерішучий, лякливий.
Великий, гігантський, здоровенний, величезний.
Веселий, радісний.
Ввічливий, люб'язний, ласкавий.
Вірний, надійний, справжній, відданий.
Вічний, безсмертний.
Допитливий, цікавий.
Дрімучий, густий, глухий, непрохідний.
Духмяний, пахучий, запашний, ароматний.
Жаркий, гарячий, пекучий, спекотливий.
Знаменитий, відомий, знатний, прославлений, славний.
Красивий, прекрасний, чарівний, привабливий, гарний.

9. Многокутники — це трикутники, чотирикутники, п'ятикутники, шестикутники і т.д.

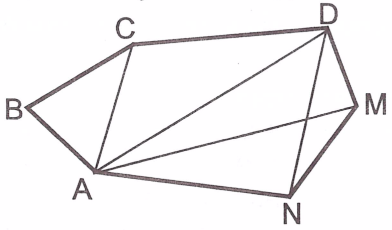

Відрізок, який сполучає дві несусідні вершини многокутника, називається його ***діагоналлю***. AC, AD, AM, DN — діагоналі шестикутника ABCDMN.

Периметр многокутника — це сума довжин усіх його сторін.

10. Коло.

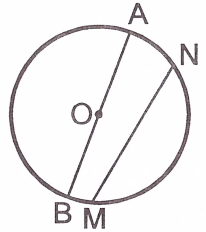

т. O - **центр** кола
OA - **радіус** кола
AB - **діаметр** кола
Відрізки MN, AB - **хорди** кола

98. Круг.

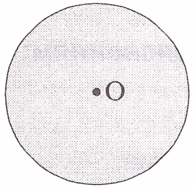

99. Плоскі фігури: круг, многокутник.

100. Геометричні тіла: куб, паралелепіпед, піраміда, циліндр, конус, куля.

- Залежно від довжин сторін трикутники називаються ***різносторонні*** (всі сторони різні), ***рівнобедрені*** (дві сторони рівні) і ***рівносторонні*** (всі сторони рівні).

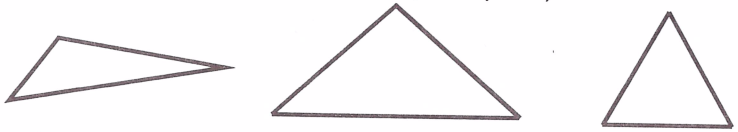

різносторонній рівнобедрений рівносторонній

8. Чотирикутники.

- Чотирикутник, у якого всі кути прямі, називається ***прямокутником.***

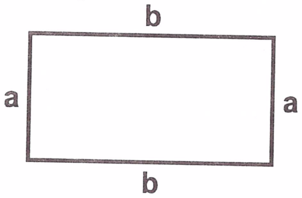

Протилежні сторони прямокутника рівні.

Периметр прямокутника.

а) P = a + b + a + b

б) P = 2**a** + 2**b**

в) P = (**a** + **b**)·2

Щоб знайти довжину невідомої сторони прямокутника, треба від половини периметра відняти довжину відомої сторони (**a** = **P** : 2 – **b**).

Площа (**S**) прямокутника дорівнює добутку його довжини на ширину. (**S** = **a**·**b**).

Довжину невідомої сторони прямокутника можна знайти, поділивши площу на довжину відомої сторони (**a** = **S**:**b**).

S = 30 см^2

b = 6 см

a — ? см

a = 30 : 6 = 5 (см)

- **Квадрат** — це прямокутник, у якого всі сторони рівні.

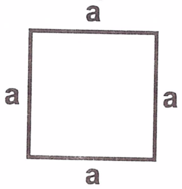

Периметр квадрата дорівнює добутку його сторони на 4.

P = a·4 = **a** + **a** + **a** + **a**

Довжину сторони квадрата можна знайти, поділивши його периметр на 4 (**a** = **P**:4)

P = 28 см

a — ? см

a = 28 : 4 = 7 (см)

Крутий, стрімкий, стрімчастий, прямовисний.
Ласкавий, ніжний, привітний.
Мокрий, сирий, вологий.
Наполегливий, завзятий, настійливий, затятий, настирний.
Незграбний, вайлуватий, неспритний, невправний.
Охайний, чистий, акуратний, чепурний.
Похмурий, хмарний, непогожий, сльотавий, сльотливий.
Сердечний, щирий, щиросердний, душевний.
Сміливий, хоробрий, відважний, безстрашний, героїчний.
Соромливий, сором'язливий, сором'язний.
Спокійний, тихий, лагідний, смирний.
Старанний, дбайливий, щирий, ретельний, пильний.
Старий, літній, немолодий, старезний.
Стрункий, ставний, поставний.
Сумний, журливий, тужливий, невеселий.
Фіолетовий, фіалковий, бузковий, ліловий.
Чіткий, ясний, виразний.
Чуйний, уважний, чутливий, чулий.

ДІЄСЛОВА

Адаптувати, пристосувати, призвичаїтися.
Аплодувати, плескати (в долоні).
Бігти, нестися, мчати, гнатися.
Блищати, сяяти, світитися, виблискувати.
Боротися, воювати, битися.
Боятися, лякатися, торопіти, страхатися, полохатися.
Відвідати, побувати, завітати.
Дорікати, докоряти, картати (кого, за що).
Задивитися, любуватися, милуватися.
Запрошувати, кликати, прохати, просити, звати.
Заспокоїти, утішити, розрадити, розважити, забавити.
Крутитися, обертатися, вертітися, витися, звивати.
Любити, обожнювати, кохати.
Пестити, милувати, голубити, плекати, леліяти, тішити.
Підніматися, здійматися, злітати, підійматися.
Поспішати, квапитися, спішити.
Працювати, трудитися.
Пригощати, частувати.

Розвіватися, витися, маяти, майоріти, тріпотіти.
Сказати, мовити, говорити, промовити, виголосити.
Сміятися, реготати, реготіти.
Сумувати, журитися, уболівати, тужити, удаватися в тугу.
Темніти, смеркатися, сутеніти, тьмяніти, тьмянішати.
Тривожитися, бентежитися, непокоїтися, хвилюватися.
Турбуватися, клопотати, піклуватися.
Чергувати, вартувати.
Червоніти, шаріти, шарітися.

УКРАЇНСЬКА МОВА

ОСНОВНІ МОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

АБЕТКА (азбука, алфавіт) — сукупність букв (літер), розташованих у певній послідовності.

Аа *а*	Бб *бе*	Вв *ве*	Гг *ге*	Ґґ *ґе*	Дд *де*	Ее *е*	Єє *є*	Жж *же*
Зз *зе*	Ии *и*	Іі *і*	Її *ї*	Йй *йй*	Кк *ка*	Лл *ел*	Мм *ем*	Нн *ен*
Оо *о*	Пп *пе*	Рр *ер*	Сс *ес*	Тт *те*	Уу *у*	Фф *еф*	Хх *ха*	Цц *це*
Чч *че*	Шш *ша*	Щщ *ща*	ь *м'який знак*	Юю *ю*	Яя *я*			

АБЗАЦ — частина тексту, що складається з одного або кількох речень, зв'язаних між собою за змістом (абзаци також зв'язані між собою за змістом).

Абзац починається з нового рядка і відступу. Наприклад, у тексті «Мухомори» є 3 абзаци.

Мухомори

Степанко пішов у ліс і знайшов багато грибів. Він приніс їх додому.

Гриби на вигляд гарні. Ніжки у них високі. Шапочки у грибів червоні. А на шапочках білі крапочки.

вається ***вершиною кута***, а самі промені — ***сторонами кута***.

Позначення кутів:

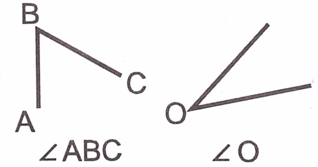

6. Кути бувають ***прямі і непрямі***.

При перетині ***горизонтальної і вертикальної*** ліній утворюється 4 прямих кути:

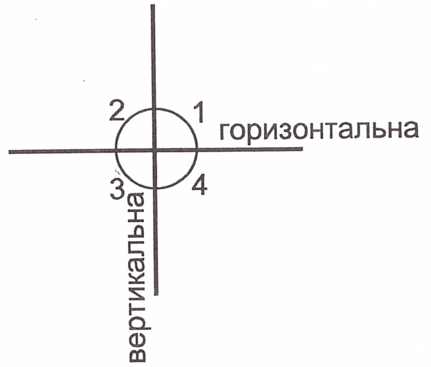

7. Трикутники.

- За кутами трикутники поділяють на ***гострокутні, тупокутні і прямокутні:***

якщо всі кути трикутника гострі, то він називається гострокутним;

якщо один кут трикутника тупий, то трикутник називається тупокутним;

якщо один кут трикутника прямий, то трикутник називається прямокутним.

а) 5 > 3: п'ять більше від трьох;

б) 6 + 4 < 12: сума чисел 6 і 4 менша від 12.

Знаки нерівностей > ("більше") і < ("менше") використовують при записі порівняння двох чисел (5 < 9), виразу і числа (2 · 8 > 10) та двох виразів (6 + 4 < 6 + 5).

10. Записи виду **а** · 4 < 36 називаються ***нерівностями зі змінною***.

Завдання. Знайди всі значення змінної **а**, при яких нерівність **а** · 4 < 36 правильна. Підставимо замість **а** по черзі числа 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9: 1·4 < 36; 2·4 < 36; і т.д.; 8·4 < 36. Це правильні нерівності. А нерівність 9·4 < 36 вже не буде правильною.

Відповідь. Числа 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

ГЕОМЕТРИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

1. • M (M — точка).

2. Лінії:

а) ———— - пряма

б) ламані:

Відрізки, з яких складається ламана, називаються ***ланками ламаної.***

Щоб знайти ***довжину ламаної***, треба визначити довжину кожної її ланки і додати одержані числа.

в) — крива лінія.

3. Відрізок: A|———|B .

4. Промінь: A•———B .

5. ***Кут*** — це фігура, утворена двома променями (півпрямими), що виходять з однієї точки. Спільний початок променів нази-

— *Це мухомори, — сказала мама. Мухомори — це отруйні гриби. Викинь їх.*

БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА — слова, що називають і відображають різні відтінки значення одного й того ж поняття: *земля* — ґрунт (основне значення); *моя земля* — домівка, Батьківщина.

БУДОВА СЛОВА — склад слова з лексично і граматично значущих частин.

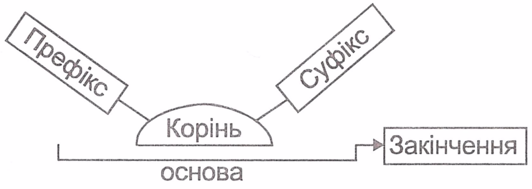

БУКВА — графічне зображення звука: **а, б, в,** ...

БУКВИ І ЗВУКИ — букви бачимо і пишемо; звуки чуємо і вимовляємо. Одному звукові може відповідати одна або дві букви: **о** – [**о**] — *море*, **дж, дз** — *джміль, дзига.* Кільком звукам — одна буква: [**шч**] – **щ** — *щука*, (**тс**) – **ц** — *сміється.*

ДІАЛОГ — розмова двох осіб.

ДІЄСЛОВО — частина мови, що виражає дію або стан предмета; має граматичні значення часу, особи, числа; відповідає на запитання **що робить?, що зробить?** У реченні є присудком: *Стрункі тополі **ростуть** вздовж доріг.*

ЗАЙМЕННИК — частина мови, що вказує на предмет, ознаку, кількість, не називаючи їх; у реченні може бути головним або другорядним членом: ***Вона** захоплюється музикою, а **він** — спортом.*

ЗАКІНЧЕННЯ — значуща змінна частина слова, що служить для зв'язку слів у реченні:

школ[а] - школ[и] - школ[і] - школ[у] - школ[ою].

ЗВУКИ ГОЛОСНІ — звуки, що вимовляються за участю голосу: **а, о, у, е, и, і.**

ЗВУКИ ПРИГОЛОСНІ — звуки, що творяться з перешкодами на шляху видихуваного повітря: **б, ж, з′, с′, т, ...**

Глухі / дзвінкі приголосні — поділ за участю голосу:
глухі — звуки, що творяться за допомогою шуму;
Глухі: [п], [т], [т'], [с], [с'], [ш], [ч], [ц], [ц'], [х], [к].
[ф] не має дзвінкої пари.
дзвінкі — звуки, які творяться за допомогою голосу і шуму.
Дзвінкі: [б], [д], [д'], [з], [з'], [ж], [дж], [д'], [дз], [дз'], [г], [ґ].
Дзвінкі приголосні, що не мають глухих пар: [в], [м], [й], [н], [л], [р].
М'які / тверді приголосні — поділ за здатністю до пом'якшення.
ІМЕННИК — частина мови, що означає назву предмета, поняття істот і неістот, власні і загальні назви; має граматичні значення роду, числа, відмінка; відповідає на питання **хто?, що?**; у реченні буває підметом, другорядним членом, присудком: *селянин, земля. **Каштани** засяяли **квітками-свічками.***
ІНТОНАЦІЯ — тон і сила голосу, що передають різні відтінки значень висловлення і оформляють їх як речення розповідні, питальні, спонукальні, окличні: *Прийшла весна. Чи буде вона теплою? Весно, принеси на крилах веселковий настрій. Нехай краса милує наші очі!*
КОРІНЬ — спільна частина споріднених слів, яка виражає їх загальне лексичне значення: *перелісок - лісник - лісова*.
МОНОЛОГ — розповідь оповідача. Складається з речень, що пов'язані одне з одним змістом і граматично. Монолог звернений до слухачів, читачів, до самого себе (внутрішній монолог).
НАГОЛОС — вимова одного зі складів слова з більшою силою голосу: *лі́тера*.
НАГОЛОШЕНИЙ СКЛАД — склад, що вимовляється довше і сильніше, ніж ненаголошений: *земля́*.
ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ — див. с. 28.
ОРФОГРАФІЧНЕ ПРАВИЛО — інструкція, в якій вказуються умови вибору правильних написань у словах.
ОСНОВА СЛОВА — частина слова без закінчення, що виражає його лексичне значення: *земл*я.

• Прочитаємо вираз 27–21:3. Остання дія — віднімання. Числа при відніманні називаються зменшуване, від'ємник. Зменшуване тут 27, від'ємник виражений часткою чисел 21 і 3. Тому вираз можна прочитати так: а) різниця числа 27 і частки чисел 21 і 3; б) від 27 відняти частку чисел 21 і 3; в) 27 зменшити на частку чисел 21 і 3.
• Прочитаємо вираз (27–21):3. У ньому останньою виконується дія ділення, а числа при діленні називаються ділене, дільник. Тому цей вираз можна прочитати так:
а) різницю чисел 27 і 21 поділити на 3;
б) різницю чисел 27 і 21 зменшити в 3 рази.
в) частка, в якій ділене виражене різницею чисел 27 і 21, а дільник — число 3;

6. Записи виду 3+2 = 5, 5 дес. = 50, a·b = b·a, a+3 = 8 називаються ***рівностями***.
7. Якщо у рівності з буквою треба дізнатися, при якому числовому значенні букви рівність буде правильною, тоді цю рівність називають ***рівнянням***.
Розв'язати рівняння — означає знайти те значення букви, при якому рівність буде правильною.
8. **Зразки розв'язання рівнянь:**

а) $a + 3 = 8$
$a = 8 - 3$
$a = 5$
Перевірка: $5 + 3 = 8$

в) $10 - x = 6$
$x = 10 - 6$
$x = 4$
Перевірка: $10 - 4 = 6$

ґ) $x : 5 = 3$
$x = 3 \cdot 5$
$x = 15$
Перевірка: $15 : 5 = 3$

б) $x - 3 = 8$
$x = 8 + 3$
$x = 11$
Перевірка: $11 - 3 = 8$

г) $7 \cdot b = 14$
$b = 14 : 7$
$b = 2$
Перевірка: $7 \cdot 2 = 14$

д) $20 : x = 4$
$x = 20 : 4$
$x = 5$
Перевірка: $20 : 5 = 4$

9. Записи виду $5 > 3$, $6 + 4 < 20$, $2 \cdot 4 < 3 \cdot 5$ називаються ***числовими нерівностями.***
Нерівності читаються так:

ВИРАЗИ, РІВНОСТІ, НЕРІВНОСТІ

1. Записи виду 42+14; 12·5–7; 32–(40–20) називаються ***числовими виразами***. Якщо виконати всі дії числового виразу, отримаємо значення цього виразу.
2. Записи виду 3·**a** – 2; **a**·**b**; (6 – **a**):**b** + **c** називаються буквеними виразами. Якщо замість букви у вираз підставити якесь число і виконати дії, дістанемо ***значення виразу***:

а	10	8	6
а–5	5	3	1

При підставлянні різних значень букв значення виразу різні.

3. **Читати вирази** можна по-різному. Наприклад, вираз 5 + 6:
   а) до 5 додати 6;
   б) 5 плюс 6;
   в) 5 збільшити на 6;
   г) перший доданок 5, другий — 6;
   ґ) сума чисел 5 і 6.
   Вираз 24 : 3 можна прочитати так:
   а) 24 поділити на 3;
   б) 24 зменшити в 3 рази;
   в) частка чисел 24 і 3;
   г) ділене 24, дільник 3.
4. **Порядок дій у виразах:**
   - Якщо у виразі без дужок є тільки додавання і віднімання, їх виконують у тому порядку, в якому вони записані.
   30 – 12 + 6 = 24
   - Якщо у виразі без дужок є тільки множення і ділення, їх виконують у тому порядку, в якому вони записані.
   12 : 4 · 8 = 24
   - Якщо у виразі немає дужок, то спочатку виконують по порядку множення і ділення, а потім додавання і віднімання.
   20 + 6 · 4 : 8 = 23
   - Якщо у виразі є дужки, тоді спочатку виконують дії в дужках.
   27 : (15 – 6) = 3
5. **Читання виразів на дві дії.**

ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА — вияв значення слова через подібність названого цим словом предмета, явища: ***холодний*** *погляд,* ***золота*** *людина.*

ПРЕФІКС — частина основи слова, що стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів: *перехід - вхід - захід - схід - вихід.*

ПРИЙМЕННИК — службове слово, що служить для зв'язку слів у реченні та уточнює граматичні значення іменників: ***У*** *лузі* ***при*** *дорозі виросла калина.*

ПРИКМЕТНИК — частина мови, що вказує на ознаку предмета і змінюється за відмінками, родами й числами залежно від іменника; відповідає на питання **який?, яка?, яке?, які?, чий?, чия?, чиє?, чиї?.** У реченні виступає другорядним членом. ***Народна*** *пісня завжди буде жити.*

ПРИСЛІВНИК — незмінна частина мови, що виражає ознаку дії, або пояснює де, коли і як відбувається дія. У реченні виконує роль другорядних членів. Відповідає на питання **як?, коли?, де?, чому?, з якою метою?.** ***Спочатку*** *вивчи уроки, а* ***потім*** *іди на прогулянку.*

ПРЯМЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА — загальновживане значення слова, позбавлене образності при вживанні: ***гострий*** *ніж* (пряме значення) — ***гостре*** *слово* (переносне значення).

РЕЧЕННЯ — див. с. 26..

СЛОВА-АНТОНІМИ — слова з протилежним значенням: ***світлий — темний.***

СЛОВА-ОМОНІМИ — слова, що звучать однаково, але мають різне значення: ***бал*** — вечір, ***бал*** — одиниця виміру.

СЛОВА-СИНОНІМИ — слова, близькі за значенням: *говорити —* ***балакати, казати, гомоніти.***

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ — див. с. 26.

СПОЛУЧНИК — частина мови, що поєднує члени речення або частини складного речення: *Реве* ***та*** *стогне Дніпр широкий.*

СУФІКС — частина основи слова, що стоїть після кореня і служить для утворення нових слів: *дубовий, дубок, річечка.*

ТЕКСТ — див. с. 13.

ТЕКСТ-МІРКУВАННЯ — див. с 14.

ТЕКСТ-ОПИС — див. с. 14.
ТЕКСТ-РОЗПОВІДЬ — див. с. 14.
ЧИСЛІВНИК — частина мови, що називає кількість предметів або їх порядок при лічбі; відповідає на питання **який?, скільки?, котрий?**; поєднується з іменником. Може бути будь-яким членом речення: *Влітку* ***один*** *тиждень рік годує.* ***Четвертий*** *день йде дощ.*

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

1. **Словосполучення** — це поєднання двох або кількох слів, пов'язаних і за змістом, і граматично: *Літній зорепад, учень другого класу, природа України.*
   - Словосполучення називає одне, певне явище дійсності.
2. **Реченням** називається слово або група слів, в яких висловлюється повідомлення (питання, спонукання, наказ, порада). *Діти змайстрували годівниці для птахів.*
3. Речення має граматичну основу, що складається з головних членів (підмета і присудка) або одного з них: <u>Зеленіє</u> <u>трава</u>. <u>Сутінки</u>. <u>Смеркає</u>.
4. За метою висловлювання — повідомлення, питання, спонукання — речення поділяються на розповідні, питальні, спонукальні.
   - У **розповідному** реченні повідомляється про якусь подію, факт. У кінці розповідного речення ставиться крапка: *Несе свої води Дніпро у Чорне море.*

     В усному мовленні у розповідному реченні голос підвищується на одному з членів речення і знижується в кінці речення. Це розповідна інтонація.
   - Речення, в якому про щось або когось запитується, називається **питальним**: *Хто завітав до нас у гості? Що засмутило дівчинку?*

     Питальне речення вимовляється з питальною інтонацією — підвищення голосу на питальному слові і в кінці речення.

знаменник. Він показує, на скільки рівних частин поділено ціле. Число над рискою дробу — чисельник. Він показує, скільки взято рівних частин цілого.

3. Знаходження частини від числа.

Петрик знайшов 20 грибів. $\frac{1}{4}$ всіх грибів мама поклала до юшки. Скільки грибів у юшці?

$\frac{1}{4}$ - ? гр.

20 гр.

Розв'язання: 20 : 4 = 5 (гр.)
Відповідь. У юшці 5 грибів.

4. Знаходження дробу від числа.

Петрик знайшов 20 грибів. $\frac{3}{4}$ всіх грибів мама засушила. Скільки грибів засушила мама?

$\frac{3}{4}$ - ? гр.

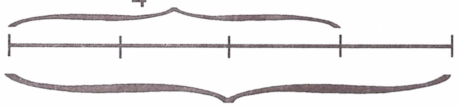

20 гр.

Розв'язання: 20 : 4 · 3 = 15 (гр.)
Відповідь. Мама засушила 15 грибів.

5. Знаходження числа за його частиною.

Мама поклала до юшки 5 грибів. Це становить $\frac{1}{4}$ всіх грибів, які знайшов Петрик. Скільки грибів знайшов Петрик?

$\frac{1}{4}$ - це 5 гр.

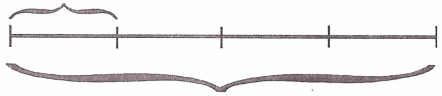

? гр.

Розв'язання: 5 · 4 = 20 (гр.)
Відповідь. Петрик знайшов 20 грибів.

Швидкість показує, яка відстань долається за одиницю часу.

Щоб знайти швидкість, треба відстань поділити на час: 15:3=5(км/год).

Щоб знайти відстань, треба швидкість помножити на час: 5·3=15(км).

Щоб знайти час, треба відстань поділити на швидкість: 15:5=3(год).

Щоб знайти середню швидкість, треба всю відстань поділити на весь час, за який пройдена ця відстань.

ДРОБИ

1. Частини.

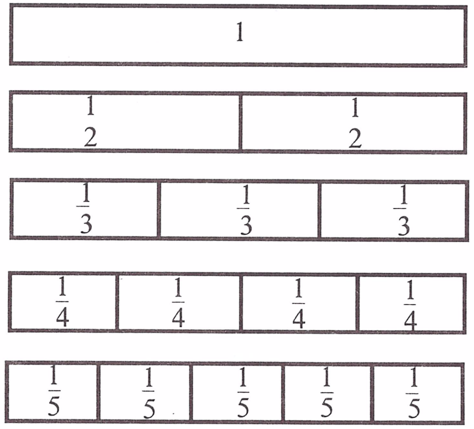

Якщо цілий відрізок поділити на дві рівні частини і взяти одну таку частину, то вона називається *половина*, або *одна друга*. При поділі цілого на три рівні частини одна частина називається *одна третя*, або *третина*. *Одна четверта* називається *чверть*. Ціле містить дві половини, або три третіх частини, або чотири чверті, або п'ять п'ятих частин, або десять десятих і т.д.

2. Дроби.

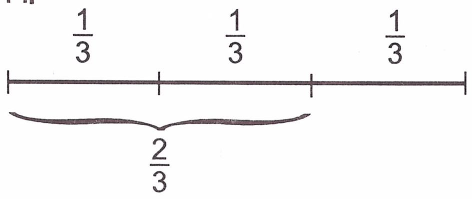

Якщо ціле поділити на три рівних частини і взяти дві таких частини, утвориться число $\frac{2}{3}$. Числа виду $\frac{1}{2}, \frac{1}{3}, \frac{2}{3}, \frac{4}{5}$ називаються дробовими. Число $\frac{4}{5}$ — дріб, 4 — ***чисельник дробу***, а 5 — ***знаменник дробу***. Число під рискою дробу —

- У **спонукальних** реченнях висловлюються різні спонукання до дії — прохання, заклик, порада, наказ та ін.: *Прислухайся до звуків природи. Шануй батька і матір!*

У спонукальних реченнях часто трапляються звертання: *Сину, пам'ятай, якого ти роду і на якій землі народився.*

Спонукальні речення вимовляються зі спонукальною інтонацією — з підвищенням голосу, напружено.

У кінці спонукального речення може стояти крапка або знак оклику. Знак оклику ставиться тоді, коли в реченні висловлено сильне почуття: *Принеси води з криниці. Хай завжди буде сонце!*

5. Речення можуть виражати почуття того, хто говорить або пише. Вимовляються вони при цьому з особливою **окличною** інтонацією: *Прекрасна моя українська земля!*

Окличними можуть бути розповідні, питальні, спонукальні речення.

За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличні речення	Окличні речення
Розповідне	Я слухаю голос природи.	Я слухаю голос природи!
Питальне	Хіба можна не чути голосу природи?	Хіба можна не чути голосу природи?!
Спонукальне	Слухай голос природи.	Слухай голос природи!

В окличних реченнях можуть виражатися почуття радості, задоволення, захоплення, співчуття (до когось), смутку, незадоволення, обурення, суму, гніву, сорому, болю, страху, гордості, любові, вдячності, тривоги, ніжності, протесту, поваги і т.п.

6. Члени речення поділяються на головні і другорядні.

- **Головні члени речення:**

Підмет означає, про кого або про що говориться в реченні і відповідає на питання **хто?** або **що?**: *Заквітчалися* (що?) ***луки*** *різнобарвним цвітом*. (Хто?) ***Оксанка*** *допомагає мамі на присадибній ділянці.*

Присудок означає, що говориться про підмет, і відповідає на питання **що робить підмет?, що з ним відбувається?**

та ін.: *Усі космічні старти* (що роблять?) ***починаються** за партою.*

Підмет і присудок завжди пов'язані між собою.

- **Другорядні члени речення** — члени, що пояснюють головні або інші члени речення: *Глибока осінь стоїть надворі.*

Слова у реченні пов'язані між собою за змістом.

Зв'язок слів у реченні встановлюється за допомогою питань. *Замерехтіли зорі в глибокому небі.*

Зорі (що зробили?) замерехтіли,
замерехтіли (де?) в небі,
в небі (якому?) глибокому.

7. **Однорідними** називаються такі члени речення, що виступають одним і тим же членом речення, належать до одного і того ж члена речення, відповідають на одне і те ж питання: *Птахи відлітають* (куди?) *на Кавказ, в Крим, в Індію. Перед відльотом птахи* (що роблять?) *хвилюються, кричать, метушаться.* (Хто?) *Ластівки, солов'ї, шпаки збираються у вирій.*

8. Однорідні члени речення можуть з'єднуватися за допомогою сполучників **і (й)**, **а**, **але**.

- Між двома однорідними членами перед сполучником **і (й)** кома не ставиться: *Шумить бурхлива і ревуча ріка. Василько прочитав про морські подорожі й космічні польоти.*

Якщо однорідні члени речення з'єднуються більше ніж двома сполучниками **і (й)**, то вони вимовляються з перелічувальною інтонацією і відокремлюються комами:
Білі, і сині, і жовті, і червоні квіти утворили чудовий букет.

- Перед сполучниками **а, але** кома ставиться завжди:
Сергійко не лише добре вчиться, а й допомагає іншим.
Катруся писала вірші, але ніколи про це не говорила.

Якщо однорідні члени речення з'єднуються сполучниками **а, але**, то вони вимовляються з інтонацією протиставлення: перший однорідний член вимовляється з підвищенням голосу, другий — зі зниженням голосу: *Україна багата не тільки*

4 хв 12 с – 2 хв 39 с = 1 хв 33 с

```
 _3 хв 72 с
  2 хв 39 с
  ---------
  1 хв 33 с
```

11. **Множення складених іменованих чисел.** При множенні складені іменовані числа заміняють простими. У відповіді просте іменоване число заміняють складеним.

45 ц73 кг · 36 = 1646 ц 28 кг

```
 x 4573
     36
  -----
  27438
 13719
 ------
 164628 (кг)
```

12. Зразки запису ділення іменованих чисел:

а) ділення на рівні частини:

77 м 22 см : 54 = 1 м 43 см

```
7722 | 54
54   | 143 (см)
232
216
 162
 162
   0
```

б) ділення на вміщення:

2 т 4 ц : 32 кг = 75 (ящиків)

```
2400 | 32
224  | 75
 160
 160
   0
```

13. **Пропорційні величини.**

а)

Ціна	Кількість	Вартість
20 грн.	4 шт.	80 грн.

Ціна показує, скільки коштує один предмет.

Вартість показує, скільки коштує певна кількість предметів. ***Щоб знайти вартість***, треба ціну помножити на кількість: 20·4=80 (грн.).

Щоб знайти ціну, треба вартість поділити на кількість: 80:4=20(грн.).

Щоб знайти кількість, треба вартість поділити на ціну: 80:20=4 (шт.).

б)

Швидкість	Час	Відстань
5 км/год	3 год	15 км

5. Числа, які дістаємо при вимірюванні величин, називаються ***іменованими числами***.

25 м — просте іменоване число.

2 м 5 дм — складене іменоване число.

6. Перетворення ***складених іменованих чисел у прості*** (зразки міркувань):

а) 35 км 120 м = 35120 м

1 км — це 1000 м, отже, 35 км — це 35000 м, та ще 120 м — разом буде 35120 м.

б) 2 хв 10 с = 130 с

1 хв — це 60 с, 2 хв — це 120 с, та ще 10 с всього 130 с.

7. Перетворення ***простих іменованих чисел у складені*** (зразок міркувань):

250 кг = 2 ц 50 кг

1 ц — це 100 кг, отже, маса у 250 кг містить стільки центнерів, скільки сотень в числі 250. У числі є 2 сотні, отже у 250 кг міститься повних 2 ц, та ще 50 кг.

8. Обчислення з іменованими числами, вираженими в одиницях ***різних найменувань***:

120 хв = 2 год

1 год — це 60 хв, отже, у 120 хв буде стільки годин, скільки разів по 60 містить число 120: (120:60=2), тому 120 хв — це 2 год.

9. Зразки запису ***додавання іменованих чисел***:

26 т 359 кг + 8 т 720 кг = 35 т 079 кг

```
 26359          26 т 359 кг
+ 8720         + 8 т 720 кг
 35079 (кг)     35 т 079 кг
```

3 год 49 хв + 6 год 35 хв = 10 год 24 хв

```
  3 год 49 хв
+ 6 год 35 хв
  9 год 84 хв
 10 год 24 хв
```

10. Зразки запису ***віднімання іменованих чисел***:

42 м 05 см – 9 м 27 см = 32 м 78 см

```
 4205           42 м 05 см
- 927          - 9 м 27 см
 3278 (см)      32 м 78 см
```


степами, озерами, лісами, а й горами. Ліс не школа, але всіх учить.

Однорідні члени можуть мати при собі залежні слова: *У лісі шумлять високі сосни, стрункі смереки, розлогі ялини.*

(Що?) *Сосни, смереки, ялини* (що роблять?) *шумлять, сосни* (які?) *високі, смереки* (які?) *стрункі, ялини* (які?) розлогі; *шумлять* (де?) *у лісі*.

9. **Словосполучення і речення** — одиниці того розділу граматики, який вивчає граматичну будову зв'язного мовлення.

10. Речення відрізняється від словосполучення.

Речення	Словосполучення
1. Служить для повідомлення або для питання, для спонукання; може бути окличним: *На лісовій галявині ріс кремезний дуб.* 2. Має граматичну основу, яка складається з одного або двох **головних членів**: *На небі замерехтіли зірки.* 3. Характеризується смисловою та інтонаційною завершеністю: *Швидко минає короткий зимовий день.*	1. Служить для більш точного називання предметів, дій та їх ознак: *лісова галявина, струнка берізка, впевнено крокує.* 2. Складається з головного і залежного слова: *берізка* (яка?) *білокора*; *хвиля* (яка?) *морська*.

11. У реченні можуть бути слова, не пов'язані з іншими словами. Такими словами є звертання.

- **Звертання** — це слово або група слів, що називають того, до кого звертаються: ***Тату***, *твої окуляри лежать на полиці.*

Звертання має форму кличного відмінка і вимовляється з особливою, кличною інтонацією: *Я рада бачити тебе, сестро!*

На письмі звертання виділяється комою, в усному мовленні — голосом.

Звертання може стояти на початку, в середині і в кінці речення: ***Мамо,*** *я хочу слухати твої колискові пісні. Ти чуєш,* ***друже***, *як гуркоче грім? Зігрій усіх своїм промінням теплим,* ***сонцю***!

Звертанням найчастіше може бути окремий іменник або іменник у сполученні з прикметником або займенником:

***Друже мій**, який чудовий краєвид постав перед нами! **Земле мила моя,** я всюди пам'ятаю про тебе.*

Схема усного розбору речення

а) Прочитай речення.
б) Визнач, яким є речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
в) Визнач, яким є речення за інтонацією (окличне, неокличне).
г) Визнач основу речення. (Назви підмет і присудок, встановивши між ними за допомогою питань двосторонній зв'язок. Назви, якими частинами мови вони виражені.)
ґ) Назви другорядні члени речення, залежні від підмета, поставивши до них питання від підмета.
д) Назви другорядні члени речення, залежні від присудка, поставивши до них питання від присудка.
е) Назви другорядні члени речення, залежні від інших другорядних членів.
є) Визнач, якою частиною мови виражений кожний член речення.

Схема письмового аналізу речення

а) Запиши речення.
б) Підкресли умовними лініями головні і другорядні члени речення.
в) Випиши з речення всі сполучення слів парами. У дужках пиши питання від слова до слова.

Зима засипала землю сріблястим снігом.

Зима (що зробила?) *засипала*,
засипала (що?) *землю*,
засипала (чим?) *снігом*,
снігом (яким?) *сріблястим*.

СЛОВО

1. Будь-яке слово має відповідне значення: називає предмет, ознаку, дію, виражає стан, з'єднує одне слово з іншим і т.п.: *рубіж, синій, вечоріє, радість, сила і слава ...*

Слова, що означають власні назви (імена, по батькові, прізвища людей, клички тварин, назви міст, сіл, вулиць, рі-

• **На знаходження невідомого дільника:**

На яке число треба поділити 63, щоб дістати 7?

Розв'язання: Позначимо невідоме число буквою **x**, одержимо рівняння:

$63 : \mathbf{x} = 7$
$\mathbf{x} = 63 : 7$
$\mathbf{x} = 9$

Перевірка: $63 : 9 = 7$

Відповідь. Невідоме число дорівнює 9.

ВЕЛИЧИНИ

1. Одиниці вимірювання довжини:

1 м = 10 дм	1 км = 1000 м
1 м = 100 см	1 дм = 10 см = 100 мм
1 м = 1000 мм	1 см = 10 мм

2. Одиниці вимірювання площі:

1 $мм^2$ — площа квадрата, сторона якого 1 мм.
1 $см^2$ — площа квадрата, сторона якого 1 см.
1 $дм^2$ — площа квадрата, сторона якого 1 дм.
1 $м^2$ — площа квадрата, сторона якого 1 м.
1 ар (сотка) — площа квадрата, сторона якого 10 м.
1 га (гектар) — площа квадрата, сторона якого 100 м.
1 $км^2$ — площа квадрата, сторона якого 1 км.

1 $см^2$ = 100 $мм^2$	1 га = 10000 $м^2$
1 $м^2$ = 100 $дм^2$ = 10 000 $см^2$	1 ар = 100 $м^2$
1 $дм^2$ = 100 $см^2$ = 10 000 $мм^2$	1 га = 100 ар
1 $км^2$ = 1 000 000 $м^2$	1 $км^2$ = 100 га

3. Одиниці вимірювання маси:

1 т = 1000 кг	1 ц = 100 кг
1 кг = 1000 г	1 т = 10 ц

4. Одиниці вимірювання часу.

1 хв = 60 с	1 год = 60 хв
1 доба = 24 год	1 тиждень = 7 діб
1 місяць = 30 (31) діб,	1 рік = 12 міс.
лютий — 28 (29) діб	1 рік = 365 (366) діб
1 ст. = 100 р.	

18 олівців розклали порівну у 3 коробки. Скільки олівців поклали в кожну коробку?

Розв'язання: 18 : 3 = 6 (ол.).

Відповідь. У кожну коробку поклали по 6 олівців.

- **На знаходження частки двох чисел (ділення на вміщення):**

18 олівців розклали в коробки, по 6 олівців у кожну. Скільки знадобилось коробок?

Розв'язання: 18 : 6 = 3 (к.).

Відповідь. Знадобилося 3 коробки.

- **На зменшення числа в кілька разів (пряма форма):**

В одній коробці було 28 кубиків, а в другій — у 4 рази менше. Скільки кубиків було в другій коробці?

Розв'язання: 28 : 4 = 7 (к.)

Відповідь. У другій коробці було 7 кубиків.

- **На зменшення числа в кілька разів (непряма форма):**

В одній коробці було 28 кубиків, це в 4 рази більше, ніж у другій. Скільки кубиків було в другій коробці?

Розв'язання: 28 : 4 = 7 (к.)

Відповідь. У другій коробці було 7 кубиків.

- **На кратне порівняння двох чисел (І і ІІ виду):**

В одній коробці було 28 кубиків, а в другій — 7. У скільки разів більше кубиків у першій коробці, ніж у другій? (У скільки разів менше кубиків у другій коробці, ніж у першій?)

Розв'язання: 28 : 7 = 4 (р.)

Відповідь. У першій коробці кубиків у 4 рази більше, ніж у другій. (У другій коробці кубиків у 4 рази менше, ніж у першій).

- **На знаходження невідомого множника:**

Невідоме число помножили на 5 і дістали 40. Знайди невідоме число.

Розв'язання: Позначимо невідоме число буквою **х**. Одержимо рівняння:

$$\mathbf{x} \cdot 5 = 40$$
$$\mathbf{x} = 40 : 5$$
$$\mathbf{x} = 8$$

Перевірка: $8 \cdot 5 = 40$

Відповідь. Невідоме число дорівнює 8.

чок, морів, гір і т. п.), пишуться з великої букви: *Іван Якович Франко, дідусь Панас, кінь Орлик, вулиця Садова, річка Дністер, Азовське море, гори Карпати ...*

2. Слова вживаються у **прямому** і **переносному** значеннях: *Шовкову спідничку пошила мама донечці. Вітер колише трави шовкові* (П.Тичина).

3. Окремі слова можуть мати не одне, а кілька значень. Такі слова називаються **багатозначними**.

   В основі багатозначності лежить, як правило, якийсь зовнішній або внутрішній зв'язок між предметами (наприклад, подібність): *Журавель* — птах; *журавель* — пристрій для набирання води з колодязя. *Наш клас світлий і просторий. Наш клас дружний.*

4. Слова можуть бути

- **однозвучними**, але мати різне значення — слова-**омоніми**: лисички — звірятка, лисички — гриби;
- **близькими за значенням** — слова-**синоніми**: *товстий, повний*;
- **протилежними за значенням** —слова-**антоніми**: *маленький — великий.*

5. Спільна частина споріднених слів, яка виражає їх загальне лексичне значення, називається **коренем**:

   степ - степок - степова - степовик.

6. Слова, що мають спільний корінь, називаються **спорідненими**:

   ліс - лісник - лісничий - лісок - лісочок - лісництво - лісоруб - лісиста - безлісий - лісничиха - перелісок.

7. Змінна частина слова, що служить для зв'язку слів у реченні, називається **закінченням** (закінчення не служить для утворення нових слів):

   хліб[ ] - хліб[а] - хліб[ові] - хліб[ом] - у хліб[і].

- Щоб виділити закінчення, треба змінити слово:

  трав[а] - трав[и]; зимов[ий] - зимов[ого].

- Незмінні слова закінчення не мають:

високо - добре - сумно - тут - гаряче.

- При зміні слова, утворенні будь-якої його форми: **числа** (*стіл–столи*); **роду** (*малював – малювала – малювало*); **відмінка** (*парта – парти – парті – парту – партою – на парті*), **особи** (*малюю – малюєш – малює; малюємо – малюєте – малюють*) — змінюються закінчення.
- Закінчення виражає різні **граматичні значення**: в іменників, числівників і особових займенників (без прийменника чи разом з ним) — **відмінок** і **число**; у прикметників, окремих займенників — **відмінок, число, рід**; у дієслів теперішнього і майбутнього часу — **особу** і **число**, минулого часу — **рід** і **число**.
- Закінчення може бути **нульовим**, тобто таким, яке не виражено звуками. Воно визначається при порівнянні форм слова:

кінь□ - коня - коню; орел□ - орла - орлу.

У називному відмінку нульове закінчення, як і будь-яке інше (**–а** (**–я**), **–у** (**–ю**), **–ом** (**–єм**) в інших відмінках, виражає, що іменник *кінь, орел* вжиті у формі називного відмінка, однини, чоловічого роду.

8. **Основа слова** — це частина слова без закінчення: *море - моря - морю.*

В основі слова виражається значення слова.

9. Основа слова у своєму складі, крім кореня, може мати суфікс і префікс:

напишу, степовий, перехідний.

- **Префікс** — частина основи, що стоїть перед коренем і служить для утворення слів з новим значенням або відтінком значення:

підпис, списати, дописати, безсмертя, прадід.

- **Суфікс** — частина основи, що стоїть після кореня і служить для утворення слів з новим значенням або новим відтінком у значенні:

морський, садівник, камінець, хатка.


```
282100|70
280   |4030
  210
  210
    0
```

Друге неповне ділене — 21 сотня. 21 сотню не можна поділити на 70 так, щоб вийшли сотні. У частці на місці сотень пишемо 0. Третє неповне ділене — 210 десятків. 210:70=3 — стільки десятків отримаємо у частці. Остачі немає. Четверте неповне ділене — 0 одиниць. 0:70=0, записуємо в частку 0 одиниць.

Відповідь. Частка чисел 282100 і 70 дорівнює 4030.

- **Письмове ділення з остачею:**

```
7692|24
72  |320
 49
 48
  12
```

Третє неповне ділене — 12 одиниць. 12 на 24 не ділиться так, щоб вийшли одиниці, бо 12<24. Тому в частці на місці одиниць пишемо 0.

Відповідь: неповна частка при діленні 7692 на 24 дорівнює 320, остача дорівнює 12.

10. Якщо частку помножити на дільник, одержимо ***ділене***.

$18 : 6 = 3$ $x : 6 = 3$

$3 \cdot 6 = 18$ $x = 3 \cdot 6$

$x = 18$

Якщо ділене поділити на частку, одержимо ***дільник***.

$18 : 6 = 3$ $18 : x = 3$

$18 : 3 = 6$ $x = 18 : 3$

$x = 6$

11. **Перевірка ділення.** Ділення можна перевірити множенням і діленням.

```
462|14     Перевірка:  а)  14      б) 462|33
42 |33                   × 33         33 |14
 42                          42       132
 42                        42         132
  0                        462          0
```

12. **Особливі випадки дії ділення:**

$a : 1 = a$ $3 : 1 = 3$ $a : a = 1$ $3 : 3 = 1$ $0 : a = 0$ $0 : 3 = 0$

На 0 ділити не можна! ~~3 : 0~~

13. **Прості задачі, що розв'язуються дією ділення.**

- **На знаходження частки двох чисел (ділення на рівні частини):**

```
157492|25
      |....
```

Перше неповне ділене — 157 ***тисяч***. Отже, у частці будуть ***тисячі***, сотні, десятки і одиниці, а всього — чотири цифри.

- **Ділення на одноцифрове число:**

```
296|4
28 |74
 16
 16
  0
```

Перше неповне ділене — 29 ***десятків***. У частці буде дві цифри. 29 поділити на 4 дорівнює 7 — стільки десятків буде у частці. 7 помножити на 4 дорівнює 28 — стільки десятків поділено. Від 29 відняти 28 дорівнює 1 — стільки десятків не поділено.

Порівняємо остачу з дільником: десятків залишилося менше, ніж 4, значить, цифру десятків знайдено правильно.

1 десяток та 6 одиниць — це 16 одиниць. Це друге неповне ділене. 16 поділити на 4 дорівнює 4 — стільки одиниць буде у частці. 4 помножити на 4 дорівнює 16 — всі одиниці поділено. Остачі немає.

Відповідь. Частка чисел 296 і 4 дорівнює 74.

- **Ділення на двоцифрове число:**

```
30609|57
285  |537
 210
 171
  399
  399
    0
```

Перше неповне ділене — 306 сотень. У частці буде три цифри. Ділимо 306 на 57. Для цього 30 поділимо на 5, дорівнює 6 — це пробна цифра сотень частки. Помножимо 57 на 6, буде 342. 342>306, значить, цифра 6 — завелика. Візьмемо цифру 5. Помножимо 57 на 5, буде 285 — стільки сотень поділено. 306–285=21 — стільки сотень залишилося поділити. 21<57, отже, цифра 5 — правильна. Друге неповне ділене — 210 десятків. Щоб знайти пробну цифру десятків у частці, поділимо 21 на 5, буде 4. Перевіримо: 57 помножити на 4, буде 228. 228>210. Отже, цифра 4 не підходить. Замінимо її цифрою 3: 57·3=171 — стільки десятків поділено. 210–171=39 — стільки десятків залишилося поділити. 39<57, отже, цифра 3 — правильна. Третє неповне ділене — 339 одиниць. Поділимо 39 на 5, отримаємо 7. Перевіримо цифру 7: 57·7=399. Остачі немає.

Відповідь. Частка чисел 30609 і 57 дорівнює 537.

- **Ділення чисел, що закінчуються нулями:**

Розбір слова за будовою

а) Прочитай слово. Визнач, яка це частина мови.
б) Зміни слово за питаннями і виділи закінчення.
в) Назви основу слова.
г) Добери до слова два–три споріднених з різними префіксами чи суфіксами і визнач корінь.
ґ) Назви префікс, суфікс.
д) Познач усі частини слова умовними значками.

Наприклад: *безхмарний*.

Слово *безхмарний* відповідає на питання який? Це прикметник. Змінюю за питаннями: якого? *безхмарного*, якому? *безхмарному* і т.д. Закінчення в слові **–ий**. Основа — **безхмарн**. Добираю споріднені слова: *захмарилося* і т.д. Корінь: **хмар**. Префікс: **без**. Суфікс: **н**. *Безхмарний*.

ПАМ'ЯТКА
«ВЧИСЬ ПЕРЕНОСИТИ СЛОВА»

1. Слова з рядка в рядок перенось за складами: *ка-ли-на*.
2. Не перенось слова з одного складу: *гай, пень, клен, дрізд*.
3. Склад з однієї букви не залишай в рядку і не перенось: *ожи-на, ясе-ни, ра-діо*.
4. Букви **й** та **ь** при переносі слів не відривай від попередньої букви: *зай-чик, парасоль-ка — парасо-лька*.
5. Буквосполучення **дж**, **дз**, **ьо**, **йо** при переносі не розривай: *си-джу, за-дзвенів, льо-нок, ма-йор*.
6. Апостроф при переносі не відокремлюй від попередньої букви: *Мар'-янка, пір'-їна*.
7. Слова з подовженими приголосними перенось довільно: *жи-ття* або *жит-тя*.
8. Не залишай у кінці рядка і не переноcь на інший рядок частину слова, яка не становить склад (не можна переносити: *вз-довж, теа-тр, ходи-ть, вмивала-сь*).

9. Не відривай приголосний від наступного за ним голосного:

Зверни увагу! Правильно: *па-пір*, *ті-тонька*. Неправильно: *пап-ір*, *тіт-онька.*

10. Не розбивай односкладовий префікс переносом:

Зверни увагу! Правильно: *під-бігти*, *роз-шукати*. Неправильно: *пі-дбігти*, *ро-зшукати.*

11. При переносі слів з префіксами не залишай у кінці рядка при префіксі частину кореня, яка не становить складу:

Зверни увагу! Правильно: *при-крити*, *пере-плести*. Неправильно: *прик-рити*, *переп-лести.*

12. Не залишай у кінці рядка відкриваючу дужку або відкриваючі лапки.

13. Більшість слів перенось довільно, однак надавай перевагу таким переносам, при яких не розриваються значущі частини слова. Можливі варіанти переносів:

украïн-ська *ук-раïнська* *укра-ïнська* *украïнсь-ка*
ба-дмінтон *бад-мінтон* *бадмін-тон*
ли-стки *лис-тки* *лист-ки.*

ЧАСТИНИ МОВИ

Частина мови	Що означає	На які питання відповідає	Як змінюється	Приклади
Іменник	Назва предмета	Хто? Що?	За числами, за відмінками, буває ч.р., ж.р., с.р.	Учень, школа, підручник, мама, тато
Прикметник	Ознаку предмета	Який? Яка? Яке? Які?	За числами, за родами, за відмінками	Весняні, синє, у густому (лісі)
Числівник	Кількість предметів або порядок їх при лічбі	Скільки? Який? Котрий? Який по порядку?	За числами, за родами, за відмінками	Два зошити, третя частина, о п'ятій годині
Займенник (особовий)	Предмет, ознаку, кількість, не називаючи їх	Хто? Що?	За числами, за відмінками, в 3-їй особі за родами	Я, ми, мене, нас, він, воно

Пам'ятай: перший зручний доданок — це найбільше число десятків, яке ділиться на дане число.

6. **Ділення двоцифрового числа на двоцифрове** виконується способом підбору частки:

$64 : 16 = 4$, бо $16 \cdot 4 = 64$.

7. Щоб ***поділити число***, яке закінчується нулями, ***на 10***, треба в ньому ***відкинути справа один нуль***; щоб ***поділити на 100 (1000)***, треба ***відкинути два нулі (три нулі)***.

$500 : 10 = 50$ $120000 : 100 = 1200$ $30000 : 1000 = 30$

8. **Ділення з остачею.**

Ділення одного натурального числа на інше без остачі не завжди можливе, а ділення з остачею можливе завжди.

$52 : 6 = 8$ (ост. 4)

Число 8 називається ***неповною часткою***.

Пам'ятай: остача завжди менша за дільник.

Щоб виконати ділення з остачею, треба:

а) знайти найбільше число, яке менше за ділене і ділиться на дільник без остачі; виконавши ділення, знайти неповну частку.

$52 : 6 = ?$ $48 < 52$, $48 : 6 = 8$ (число 48 ділиться на 6; 48 — найбільше з усіх чисел, що менші за 52 і діляться на 6. Неповна частка дорівнює 8, бо $48 : 6 = 8$);

б) знайти остачу, віднявши це число від діленого ($52 - 48 = 4$);

в) записати приклад повністю: $52 : 6 = 8$ (ост.4).

Перевірка ділення з остачею.

Якщо неповну частку помножити на дільник і до результату додати остачу, отримаємо ділене ($8 \cdot 6 + 4 = 52$).

9. **Письмове ділення.**

• **Визначення кількості цифр у частці:**

376 | 7
  | ..

Перше неповне ділене — 37 ***десятків***. Отже, у частці будуть ***десятки*** і одиниці, а всього дві цифри.

2541 | 7
  | ...

Перше неповне ділене — 25 ***сотень***. Отже, у частці будуть ***сотні***, десятки і одиниці, а всього — три цифри.

Василько розв'язав 9 прикладів, а Оля — у 3 рази більше. Скільки прикладів розв'язала Оля?

Розв'язання: 9 · 3 = 27 (пр.)

Відповідь. Оля розв'язала 27 прикладів.

- **На збільшення числа у кілька разів (непряма форма):**

Василько розв'язав 9 прикладів, це у 3 рази менше, ніж Оля. Скільки прикладів розв'язала Оля?

Розв'язання: 9 · 3 = 27 (пр.)

Відповідь. Оля розв'язала 27 прикладів.

ДІЛЕННЯ

1. **Діленням** називається дія, за допомогою якої за добутком двох множників і одним із цих множників знаходять другий множник.

40 · 7 = 280   280 : 7 = 40

2. Числа при діленні називаються ***ділене, дільник,*** а результат — ***частка***:

ділене   дільник
56 : 4 = 14
частка   частка

3. Щоб ***поділити число на добуток двох чисел***, достатньо поділити це число на один з множників, а потім результат поділити на другий множник.
36 : (4·3) = (36 : 4) : 3 = 9 : 3 =3
36 : (4·3) = (36 : 3) : 4 = 12 : 4 =3

4. Щоб ***поділити суму чисел на дане число***, досить поділити кожний доданок на це число і утворені частки додати.

(12 + 48) : 6 = 12 : 6 + 48 : 6 = 2 + 8 = 10

5. **Ділення двоцифрового числа на одноцифрове.**
   - Двоцифрове число розкласти на суму ***розрядних доданків***, а далі суму поділити на число:

     62 : 2 = (60 + 2) : 2 = 60 : 2 + 2 : 2 = 30 + 1 = 31
   - Двоцифрове число розкласти на суму ***зручних доданків***, кожен з яких ділиться на дане число:

     72 : 3 = (60 + 12) : 3 = 60 : 3 + 12 : 3 = 20 + 4 = 24
     70 : 2 = (60 + 10) : 2 = 60 : 2 + 10 : 2 = 30 + 5 = 35

Дієслово	Дію предмета	Що робить? Що робив? Що зробить?	За числами, за часами, за особами, за родами (в мин. часі)	Слухаю, вчимося, читаю, зроблю, злетіло, думала, стрибав
Прислівник	Ознаку дії	Як? Де? Куди? Звідки? Коли?	Не змінюється	Палко, знизу, вліво, ввечері, згори, взимку

СЛУЖБОВІ СЛОВА

Прийменник — Служить для зв'язку слів.

За вікном вирувала віхола. Тонке скло **в** шибках перелякано деренчало.

Сполучник — Служить для зв'язку слів і речень.

Вітер налітав згори **і** знизу. **І** танцювали сніжинки в повітрі: крутилися, неслись, падали.

ІМЕННИК

1. **Іменник** — це частина мови, що означає назву предмета і відповідає на питання **хто?** або **що?** (Хто? *рак.* Що? *вітер*).

2. Іменники є назвами істот і неістот.
   - До **назв істот** належать іменники, що відповідають на питання хто? і називають осіб (*дівчинка, робітник, вчителька*); тварин (*кінь, лев, теля*); міфологічні образи (*чорт, русалка, мавка, домовик*); померлих (*небіжчик, покійник*).
   - Інші іменники є **назвами неістот**. Вони відповідають на питання **що?** (*книга, стіл, річка, гори*).

3. Іменники бувають загальними і власними.
   - **Загальний** іменник — це назва, що є спільною для багатьох предметів, істот, явищ (*вовк, дерево, обід, човен, час, добро, сум, радість*).
   - **Власний** іменник — це індивідуальна назва предмета, істоти, явища. Власними назвами є прізвища, імена, по батькові, клички тварин, географічні назви, назви свят, установ, назви газет, журналів.

   Власні назви пишуться з великої літери. (*Київ, Марія Іванівна Сидоренко, Україна, місто Черкаси, річка Прип'ять, гори Карпати, журнал «Барвінок», газета «Вечірній Київ»*).

4. Іменники належать до одного з родів.
   - Іменники, до яких можна підставити слова **він, мій, — чоловічого** роду (*край, хліб, Дмитрик*).
   - Іменники, до яких можна підставити слова **воно, моє, — середнього** роду (*село, сонце, життя*).
   - Іменники, до яких можна підставити слова **вона, моя, — жіночого** роду (*земля, Вітчизна*).

5. Більшість іменників змінюється за числами. Чисел є два: однина і множина.
   - Іменники, що позначають один предмет, стоять в **однині** (*день, рік, стіна, заєць*).
   - Іменники, що позначають два і більше предметів, стоять у **множині** (*дні, роки, стіни, зайці*).

   Частина іменників вживається або тільки в однині, або тільки у множині:

- **Множення на двоцифрове число:**

$$\begin{array}{r} \times 437 \\ 26 \\ \hline 2622 \\ 874 \\ \hline 11362 \end{array}$$

Множники розміщуємо так, щоб одиниці були записані під одиницями. Множення розпочинаємо з одиниць: 437 помножити на 6 од., буде 2622 од. — це перший неповний добуток. 437 помножити на 2 дес. — буде 874 дес. — це другий неповний добуток, його починаємо підписувати під десятками. В останній дії шукаємо суму знайдених неповних добутків.

13. Щоб знайти ***невідомий множник***, треба добуток поділити на відомий множник: $x \cdot 4 = 32$; $x = 32 : 4$; $x = 8$.

14. **Перевірка множення.** Множення перевіряється множенням і діленням.

$$\begin{array}{r} \times 23 \\ 46 \\ \hline 138 \\ 92 \\ \hline 1058 \end{array}$$

Перевірка: а)
$$\begin{array}{r} \times 46 \\ 23 \\ \hline 138 \\ 92 \\ \hline 1058 \end{array}$$

б) $1058 : 46 = 23$
$$\begin{array}{r} 1058 \\ 92 \\ \hline 138 \\ 138 \\ \hline 0 \end{array}$$

в) $1058 : 23 = 46$
$$\begin{array}{r} 1058 \\ 92 \\ \hline 138 \\ 138 \\ \hline 0 \end{array}$$

15. **Особливі випадки дії множення:**

$\mathbf{a} \cdot 1 = \mathbf{a}$ $\quad 3 \cdot 1 = 3$ $\quad 1 \cdot \mathbf{a} = \mathbf{a}$ $\quad 1 \cdot 3 = 3$

$\mathbf{a} \cdot 0 = 0$ $\quad 5 \cdot 0 = 0$ $\quad 0 \cdot \mathbf{a} = 0$ $\quad 0 \cdot 5 = 0$

16. **Прості задачі, які розв'язуються дією множення.**
   - **На знаходження добутку двох чисел:**

   За рік у селі спорудили 8 будинків, на 2 квартири кожний. Скільки всього квартир побудували?

   Розв'язання: 2 · 8 = 16 (кв.)

   Відповідь. Побудували 16 квартир.
   - **На знаходження невідомого діленого:**

   Невідоме число зменшили у 2 рази і дістали 8. Знайти невідоме число.

   Розв'язання. Позначимо невідоме число буквою **х**.

   Складемо рівняння: $x : 2 = 8$

   $x = 8 \cdot 2$

   $x = 16$

   Перевірка: $16 : 2 = 8$

   $8 = 8$

   Відповідь. Невідоме число дорівнює 16.
   - **На збільшення числа у кілька разів (пряма форма):**

7. Щоб помножити число ***на 10***, треба до нього ***справа дописати один нуль***; щоб помножити число ***на 100 (1000)***, треба ***дописати два нулі*** (***три нулі***).

$8 \cdot 10 = 80 \quad 120 \cdot 100 = 12000 \quad 36 \cdot 1000 = 36000$

8. **Розподільний закон множення відносно додавання**.

Добуток суми двох (або більше) чисел на будь-яке число дорівнює сумі добутків кожного доданка на це число.

$(\mathbf{a} + \mathbf{b}) \cdot \mathbf{c} = \mathbf{a} \cdot \mathbf{c} + \mathbf{b} \cdot \mathbf{c} \quad (600+20+5) \cdot 4 = 600 \cdot 4+20 \cdot 4+5 \cdot 4$

9. **Множення суми на число:**

- Обчислити цю суму і результат помножити на число:

$(4 + 6) \cdot 21 = 10 \cdot 21 = 210$

- Помножити кожен доданок на число і результат додати:

$(10 + 6) \cdot 3 = 10 \cdot 3 + 6 \cdot 3 = 30 + 18 = 48$

10. **Множення двоцифрового числа на одноцифрове.** Треба двоцифрове число розкласти на суму ***розрядних доданків***, а далі множити суму на число:

$47 \cdot 5 = (40 + 7) \cdot 5 = 40 \cdot 5 + 7 \cdot 5 = 200 + 35 = 235$

11. **Розподільний закон множення відносно віднімання.**

Якщо **a>b**, то правильні рівності:

$(\mathbf{a} - \mathbf{b}) \cdot \mathbf{c} = \mathbf{a} \cdot \mathbf{c} - \mathbf{b} \cdot \mathbf{c} \quad (20-3) \cdot 4 = 20 \cdot 4-3 \cdot 4 = 80-12 = 68$

$\mathbf{c} \cdot (\mathbf{a} - \mathbf{b}) = \mathbf{c} \cdot \mathbf{a} - \mathbf{c} \cdot \mathbf{b} \quad 4 \cdot (20-3) = 4 \cdot 20-4 \cdot 3 = 80-12 = 68$

12. **Письмове множення.**

- **Множення на одноцифрове число:**

$$\begin{array}{r} \times 1879 \\ 8 \\ \hline 15032 \end{array}$$

Підписуємо 8 під одиницями першого множника. Помножимо 9 од. на 8, буде 72 од. 2 пишемо під одиницями, 7 дес. запам'ятовуємо. Помножимо 7 дес. на 8, буде 56 дес., та ще 7 дес. — буде 63 дес. 3 дес. пишемо під десятками, 6 сот. пам'ятаємо. Помножимо 8 сот. на 8, буде 64 сот., та ще 6 сот. — буде 70 сот. 0 сот. пишемо під сотнями, 7 тис. пам'ятаємо. Помножимо 1 тис. на 8, буде 8 тис., та ще 7 тис. — буде 15 тис. Записуємо зліва. Отримали добуток 15032.

- **Множення чисел, що закінчуються нулями** (зразки записів):

$$\begin{array}{r} \times 24300 \\ 7 \\ \hline 170100 \end{array} \qquad \begin{array}{r} \times 3724 \\ 50 \\ \hline 186200 \end{array} \qquad \begin{array}{r} \times 742000 \\ 400 \\ \hline 296800000 \end{array}$$

В однині	У множині
молоко, цукор, сталь, городина, садовина, вишняк; мудрість, добро, милосердя	ножиці, ворота, штани; лінощі, пахощі, жнива; дрова, Карпати, Суми, Чернівці.

6. Зміна закінчень іменників називається **відмінюванням** або змінюванням за відмінками.

Іменники мають шість відмінків. Кожен з них відповідає на певне питання. Є, крім них, ще кличний відмінок, який не відповідає на питання. Він використовується у звертаннях.

Відмінок	Допоміжне слово	Питання	Приклад
Називний	є	хто? що?	*книга, пісня, батько, гай, тінь*
Родовий	немає	кого? чого?	*книги, пісні, батька, гаю, тіні*
Давальний	дати	кому? чому?	*книзі, пісні, батькові (батьку), гаю, тіні*
Знахідний	бачу	кого? що?	*книгу, пісню, батька, гай, тінь*
Орудний	милуюся	ким? чим?	*книгою, піснею, батьком, гаєм, тінню*
Місцевий	знаходжуся	у кому? на чому?	*у книзі, у пісні, на батькові (на батьку), у гаю, у тіні.*
Кличний		— —	*книго, пісне, батьку, гаю, тіне*

- Зміна іменників за відмінками служить для зв'язку їх з іншими словами.
- Крім відмінкових закінчень, для зв'язку слів використовуються прийменники.
- Називний і давальний відмінки ніколи не вживаються з прийменниками.
- Місцевий відмінок завжди вживається з прийменниками.
- Решта відмінків можуть вживатися як з прийменниками (в, з, на, під, від, де, перед, за, при, між, біля, через, для ...), так і без них.

Вчись визначати відмінки за схемою

а) Знайди в реченні слово, з яким пов'язаний іменник.

б) Від цього слова постав питання до іменника, відмінок якого визначається.

в) За питанням (закінченням іменника, прийменником, роллю іменника в реченні) визнач відмінок іменника.

Таблиця відмінкових закінчень іменників жіночого, чоловічого і середнього роду в однині та множині

Від-мінок	Питан-ня	Однина			Множина		
		жіноч. рід	чоловіч. рід	середн. рід	жіноч. рід	чоловіч. рід	середн. рід
Н.	хто? що?	–а(я), □	о, – □	о, –(е, я)	–и, –і(ї), –а	–и, –і(ї)	–а(я), –і
Р.	кого? чого?	–и(і)	–а(я), –у(ю)	–а, (–я)	□	–ів(їв)	□,–ів, –ей
Д.	кому? чому?	–і	-ові (еві), –у(ю)	–у(ю)	–ам(ям)	–ам(ям)	–ам(ям)
З.	кого? що?	-у(ю),□	–а(я), □	о, –(е, я)	□, –и, –і(ї)	–и, –ї, –ей	–а(я), –і
О.	ким? чим?	–ою(ею) –ю	–ом (ем), –єм	–ом (ем, ям)	–ами (ями)	–ами (ями)	–ами (ями)
М.	на кому? у (на) чому?	–і	–ові (еві), –у(ю), –і(ї)	–і	–ах(ях)	–ах(ях)	–ах(ях)
Кл.	–	–о, –е	–у(ю), е(є)	–о(е,я)	–и, –і(ї), –а	–и, –і(ї)	–а(я), –і

- Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.
- Іменник у називному відмінку є підметом у реченні, а в знахідному — другорядним членом речення.

__Хліб__ лежав на столі.
Олесь їв свіжий __хліб__. (З.в.)

- Родовий і знахідний відмінки іменників чоловічого роду, що є назвами істот, розпізнаються за допомогою підстановки іменника жіночого роду, який у називному відмінку має закінчення **–а** (**–я**). *Іменники жіночого роду на **–а (–я)** у родовому і знахідному відмінках мають різні закінчення.*

Р.в.
Сергійко запитав у __товариша__ (товаришки) про домашнє завдання з математики.

З.в.
Сергійко побачив __товариша__ (товаришку) на виставці собак.

- Визначай відмінок іменників чоловічого і середнього роду за таким алгоритмом:

МНОЖЕННЯ

1. **Множення** — це додавання однакових доданків.

$a \cdot b = \underbrace{a + a + \ldots + a}_{b \text{ разів}}$ $3 + 3 + 3 + 3 = 3 \cdot 4$

По 3 взяти 4 рази — буде 12.
3 помножити на 4 — буде 12.

2. Числа при множенні називаються ***множниками***, а результат — ***добутком***:

$\underbrace{\overset{\text{множник}}{3} \cdot \overset{\text{множник}}{4}}_{\text{добуток}} = \underset{\text{добуток}}{12}$

3. **Переставний закон множення:**
   Від переставляння множників добуток не змінюється.
   a · b = b · a   7 · 25 = 25 · 7

4. **Сполучний закон множення:**
   Щоб добуток двох чисел помножити на третє число, можна перше число помножити на добуток другого і третього чисел.
   (**a** · **b**) · **c** = **a** · (**b** · **c**)   (6 · 4) · 25 = 6 · (4 · 25) = 6 · 100 = 600

5. Практичний висновок з переставного і сполучного законів: *у добутку кількох множників можна переставляти множники і брати їх у дужки будь-яким чином.*
   3 · 2 · 20 · 50 = (3 · 20) · (2 · 50) = 60 · 100 = 6000

6. **Множення числа на добуток двох множників.**
   - 25 · (4 · 2) = (25 · 4) · 2 = 100 · 2 = 200
     Щоб помножити число на добуток, можна це число помножити на перший множник, а отриманий результат помножити на другий множник:
   - 25 · (4 · 2) = (25 · 2) · 4 = 50 · 4 = 200
     Щоб помножити число на добуток, можна це число помножити на другий множник, а отриманий результат помножити на перший множник:
   - 25 · (4 · 2) = 25 · 8 = 200
     Щоб помножити число на добуток, можна спочатку обчислити цей добуток, а тоді помножити число на отриманий результат.

Чайних - ? л. } 10 л.
Столових - 6 л.

Розв'язання: 10 – 6 = 4 (л.)

Відповідь. Мама поклала на стіл 4 чайних ложки.

• **На знаходження невідомого від'ємника:**

У сувої було 20 м тканини. Після того, як покупцеві відрізали кілька метрів тканини, у сувої залишилося 12 м. Скільки тканини відрізали покупцеві?

Було — 20 м
Відрізали — ? м
Залишилося — 12 м

Розв'язання: 20 – 12 = 8 (м)

Відповідь. Покупцеві відрізали 8 метрів.

• **На зменшення на кілька одиниць у прямій формі:**

У саду зацвіло 12 жовтих тюльпанів, а червоних — на 3 менше. Скільки зацвіло червоних тюльпанів?

Жовтих — 12 т.
Червоних — ? т., на 3 менше

Розв'язання: 12 – 3 = 9 (т.)

Відповідь. Зацвіло 9 червоних тюльпанів.

• **На зменшення в непрямій формі:**

У саду зацвіло 12 жовтих тюльпанів, це на 3 тюльпани більше, ніж червоних. Скільки зацвіло червоних тюльпанів?

Жовтих - 12 т., на 3 більше, ніж
Червоних - ? т.

Розв'язання: 12 – 3 = 9 (т.)

Відповідь. Зацвіло 9 червоних тюльпанів.

• **На різницеве порівняння** (І і ІІ виду)**:**

Токар виточив 10 болтів і 7 гайок. На скільки більше болтів, ніж гайок, виточив токар? (або: на скільки менше гайок, ніж болтів, виточив токар?)

Б. - 10 } на ? більше (менше)
Г. - 7

Розв'язання: 10 – 7 = 3 (шт.)

Відповідь. Токар виточив на 3 болти більше (на 3 гайки менше).

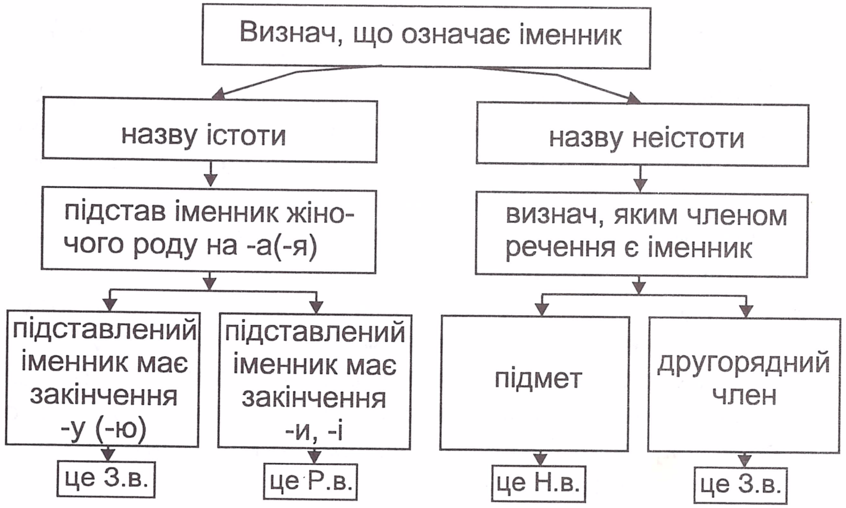

7. В іменниках жіночого роду перед закінченням **–і** у давальному і місцевому відмінках однини кінцеві приголосні основи **[г]**, **[к]**, **[х]** змінюються на **[з']**, **[ц']**, **[с']**: *книга – книзі, у книзі; річка – річці, на річці; муха – мусі, на мусі.*

- У деяких іменниках чоловічого і середнього роду кінцеві приголосні основи **[г]**, **[к]**, **[х]** змінюються на **[з']**, **[ц']**, **[с']** у місцевому відмінку однини перед закінченням **і**: *берег – на березі; вік – у віці; вухо – у вусі.*
- Закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини перевіряй за орфографічним словником, де поряд з формою називного відмінка ставиться закінчення родового: *двір – двор[а] і двор[у]; збірник, –а; льох, –у.*

8. В іменниках жіночого і чоловічого роду, що в початковій формі мають нульове закінчення, при зміні форми слова у корені відбувається чергування голосного **і** з **е, о**: *поріг – порогу, осінь – осені.*

9. Правопис відмінкових закінчень іменників жіночого й чоловічого роду:

- У родовому відмінку однини іменники жіночого роду на **–а** (**–я**) після м'яких приголосних та **ж, ч, ш** мають закінчення

-і, а після інших твердих приголосних: **–и**: (**чого?**) *хвилі, тиші, задачі, вежі; але книги, сосни, сторони.*

- В орудному відмінку однини іменники жіночого роду на **–а(–я)** мають закінчення **–ою**, **–ею**, **–єю**. Закінчення **–ою** пишеться в іменниках з основою на твердий приголосний, крім [**ж**], [**ч**], [**ш**] (*книгою*); **–ею** — в іменниках з основою на м'який приголосний і [**ж**], [**ч**], [**ш**] (*хвилею, задачею*); **–єю** — в іменниках з основою на [**й**] (*мрією*).
- В орудному відмінку однини іменники чоловічого роду мають закінчення **–ом**, **–ем**, **–єм**. Закінчення **–ом** пишеться в іменниках з основою на твердий приголосний (*батьком, степом*); **–ем** — в іменниках з основою на м'який приголосний і [**ж**], [**ч**], [**ш**] (*оленем, ножем*); **–єм** — в іменниках з основою на [**й**] (*гаєм*).
- Іменники жіночого і чоловічого роду в орудному відмінку однини вживаються як без прийменників, так і з прийменниками: *з, із, за, над, під, між, перед* та ін.
- Іменники чоловічого роду з основою на **–р** в орудному відмінку однини можуть мати закінчення **–ом** або **–ем**. Їх правопис перевіряй за орфографічним словником: *букварем, столяром.*
- Якщо у мовленні збігаються два іменники чоловічого роду в давальному або місцевому відмінку, то їх краще вживати з різними закінченнями. Наприклад: *батьку Євгенові* або *батькові Євгену.*
- Іменники жіночого роду з основою на приголосний в орудному відмінку однини мають закінчення **–у** (**–ю**);

Перед закінченням приголосні подовжуються: [*тін΄:у*]. На письмі подовження приголосного звука передається двома однаковими буквами, а закінчення **у** — буквою **–ю**: *розповіддю, віссю.*

Якщо основа закінчується двома приголосними звуками (*радість*), то подовження звуків в іменниках жіночого роду в орудному відмінку однини перед закінченням **–у** (**–ю**) не буває: *радістю, гордістю.*

Не подовжуються приголосні **б, в, ф** в орудному відмінку однини іменників жіночого роду на приголосний, після яких


```
 . 9 9 10
 _5002
  3257
  1745
```

Від 2 одиниць не можемо відняти 7 одиниць. Беремо 1 тисячу (в розряді одиниць тисяч ставимо крапку). Замінимо цю тисячу сотнями: 1 тисяча = 10 сотень. 9 сотень залишимо в розряді сотень, а одну сотню перетворимо в десятки: 1 сотня = 10 десятків. 9 десятків залишимо в розряді десятків, а 1 десяток перетворимо в одиниці: 1 десяток = 10 одиниць. Тепер в розряді одиниць маємо 10+2=12 одиниць. Від 12 відняти 7 — буде 5, записуємо під одиницями; від 9 десятків відняти 5 десятків — буде 4 десятки, записуємо під десятками; від 9 сотень відняти 2 сотні — буде 7 сотень, записуємо під сотнями; від 4 тисяч відняти 3 тисячі — буде 1 тисяча, записуємо під тисячами. Відповідь: різниця чисел 5002 і 3257 дорівнює 1745.

5. Якщо до різниці додати від'ємник, одержимо ***зменшуване:*** 12 – 3 = 9; 9 + 3 = 12.
6. Якщо від зменшуваного відняти різницю одержимо ***від'ємник:*** 12 – 3 = 9; 12 – 9 = 3.
7. **Перевірка віднімання.** Віднімання можна перевірити знаходженням зменшуваного і знаходженням від'ємника.

```
706 – 139 = 567     а) +567        б) _706
                         139            567
                         706            139
```

8. **Особливі випадки дії віднімання.**

   а – 0 = а   **а – а** = 0   0 – 0 = 0 (5 – 0 = 5   5 – 5 = 0)
9. **Прості задачі, що розв'язуються дією віднімання.**

- **На знаходження остачі:**

У гаражі стояло 15 машин. Поїхало 7 машин. Скільки машин залишилося в гаражі?

Було — 15 м.
Поїхало — 7 м.
Залишилося — ? м.

Розв'язання: 15 – 7 = 8 (м.)

Відповідь. У гаражі залишилося 8 машин.

- **На знаходження невідомого доданка:**

Мама поклала на стіл кілька чайних і 6 столових ложок, а всього 10 ложок. Скільки чайних ложок поклала мама?

• **На збільшення числа на кілька одиниць у прямій формі:**

Петрик прополов 11 рядків цибулі, а Світланка — на 3 рядки більше. Скільки рядків цибулі прополола Світланка?

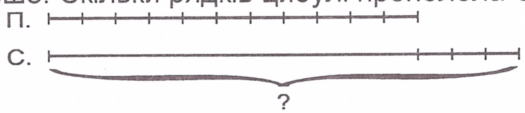

Розв'язання: 11 + 3 = 14 (р.)

Відповідь. Світланка прополола 14 рядків.

• **На збільшення в непрямій формі:**

Петрик прополов 11 рядків цибулі, це на 3 рядки менше, ніж прополов Сава. Скільки рядків цибулі прополов Сава?

П. - 11 р., на 3 р. менше, ніж
С. - ? р. ←

Розв'язання: 11 + 3 = 14 (р.)

Відповідь. Сава прополов 14 рядків.

ВІДНІМАННЯ

1. **Відніманням** називається дія, за допомогою якої за даною сумою двох доданків і одним із них відшукується другий доданок.

$$4 + 2 = 6 \Rightarrow 6 - 4 = 2$$

2. Числа при відніманні називаються ***зменшуване, від'ємник,*** а результат — ***різниця:***

зменшуване від'ємник
9 - 4 = 5
різниця різниця

Різниця двох натуральних чисел завжди ***менша від зменшуваного***, але не завжди менша від від'ємника.

3. **Віднімання суми від числа.** Щоб від числа відняти суму двох інших чисел, достатньо послідовно відняти кожний доданок окремо:

$$45 - (5 + 6) = (45 - 5) - 6 = 40 - 6 = 34$$
$$32 - (7 + 2) = (32 - 2) - 7 = 30 - 7 = 23$$

4. **Письмове віднімання.** При письмовому відніманні одиниці записують під одиницями, десятки — під десятками і т.д.

закінчення **–ю** позначає звуки **[йу]**. На письмі після букв **б, в, ф** перед закінченням **–ю**, а також у слові **матір'ю** ставиться апостроф: *кров'ю.*

10. Роби аналіз іменника як частини мови за такою схемою:

а) Аналізоване слово.
б) На яке питання відповідає?
в) Граматичні ознаки:
— початкова форма (називний відмінок однини);
— власна чи загальна назва;
— назва істоти чи неістоти;
— рід;
— число;
— відмінок.
г) Визнач, з якими словами пов'язане в реченні.
ґ) Яким є членом речення?

Приклад. Весело щебече соловейко. Соловейко — іменник, відповідає на питання хто?, початкова форма — соловейко, загальна назва, істота, чоловічий рід, однина, називний відмінок. У реченні пов'язане зі словом *щебече*. Виступає підметом.

Зразок письмового розбору. Соловейко — іменник, хто?, загальна назва, істота, ч.р., одн., підмет.

ПРИКМЕТНИК

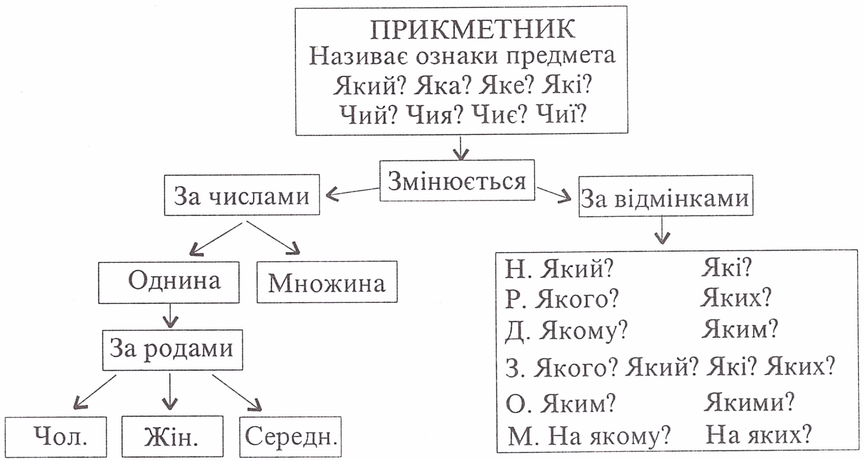

1. **Прикметник** — це частина мови, що називає ознаку предмета і відповідає в початковій формі на питання **який?, яка?, яке?, які?** Ознака предмета може визначатися за кольором (*синє небо*), за розміром (*високий дім*), за матеріалом (*скляний посуд*), за сприйняттям на смак, дотик, нюх (*солодкий, м'який, пахучий*), за зовнішніми прикметами і внутрішніми властивостями (*білявий, сумний*).
2. Прикметник завжди стоїть у тому числі, роді, відмінку, що й іменник, з яким він пов'язаний: *Зацвів вишневий* (одн., чол. р., н. в.) *сад* (одн., чол. р., н. в.).
3. Прикметник змінюється за числами, відмінками, а в однині — і за родами.
4. Правопис відмінкових закінчень прикметників з основою на твердий і м'який приголосний в однині та відмінкові закінчення прикметників у множині перевіряй за поданою таблицею:

Таблиця відмінкових закінчень прикметників

Відмінки	*Питання*	Прикметники в однині: *з основою на твердий приголосний*, ЧОЛОВ. РІД	*з основою на твердий приголосний*, ЖІН. РІД	*з основою на твердий приголосний*, СЕРЕД. РІД	*з основою на м'який приголосний*, ЧОЛОВ. РІД	*з основою на м'який приголосний*, ЖІН. РІД	*з основою на м'який приголосний*, СЕРЕД. РІД	*Множина (для всіх родів)*
Н.	який? яка? яке? які?	–ий	–а	–е	–ій	–я	–є	–і
Р.	якого? якої? якого? яких?	–ого	–ої	–ого	–ого	–ої	–ого	–их, –іх
Д.	якому? якій? якому? яким?	–ому	–ій	–ому	–ому	–ій	–ому	–им, –ім
З.	як Н. або Р. яку? які? яке? яких?	як Н. або Р.	–у	–е	як Н. або Р.	–ю	–є	як Н. або Р.
О.	яким? якою? яким? якими?	–им	–ою	–им	–ім	–ою	–ім	–ими, –іми
М.	на якому? на якій? на якому? на яких?	–ому, –ім	–ій	–ому, –ім	–ому, –ім	–ій	–ому, –ім	–их, –іх

5. **Письмове додавання.**

При письмовому додаванні одиниці записують під одиницями, десятки — під десятками, сотні — під сотнями і т.д.

$$\begin{array}{r} +568 \\ 379 \\ \hline 947 \end{array}$$

До 8 од. додати 9 од. — буде 17, це 1 десяток і 7 одиниць. 7 одиниць пишемо під одиницями, а 1 десяток додаємо до десятків. До 6 десятків додати 7 десятків — буде 13 десятків, та ще 1 десяток — буде 14 десятків, або 1 сотня і 4 десятки. 4 десятки пишемо під десятками, 1 сотню додаємо до сотень. До 5 сотень додати 3 сотні — буде 8 сотень, та ще 1 сотня — буде 9 сотень. Записуємо під сотнями. Відповідь: сума чисел 568 і 379 дорівнює 947.

6. Коли від суми відняти один з доданків, одержимо другий доданок: $x + 3 = 12$, $x = 12 - 3$, $x = 9$.
7. **Перевірка додавання.** Додавання перевіряється переставлянням доданків і знаходженням одного з доданків.

354 + 248 = 602

а) $\begin{array}{r} +248 \\ 354 \\ \hline 602 \end{array}$ б) $\begin{array}{r} -602 \\ 354 \\ \hline 248 \end{array}$ або $\begin{array}{r} -602 \\ 248 \\ \hline 354 \end{array}$

8. **Особливі випадки дії додавання.**

а + 0 = **а**; 0 + **а** = **а**; 0 + 0 = 0. (3 + 0 = 3; 0 + 3 = 3)

9. **Прості задачі, які розв'язуються дією додавання.**

• **На знаходження суми двох чисел:**

На ставку плавало 7 білих і 9 чорних лебедів. Скільки всього лебедів плавало на ставку?

Б. - 7 л.
Ч. - 9 л. } ? л.

Розв'язання: 7 + 9 = 16 (л.)

Відповідь. На ставку плавало 16 лебедів.

• **На знаходження невідомого зменшуваного:**

Коли з кошика взяли 5 яблук, то у ньому залишилось 7 яблук. Скільки яблук було в кошику спочатку?

Було — ? ябл.
Взяли — 5 ябл.
Залишилось — 7 ябл.

Розв'язання: 5 + 7 = 12 (ябл.)

Відповідь. Спочатку в кошику було 12 яблук.

Щоб дізнатися, скільки всього сотень у числі, достатньо відкинути дві перші цифри справа і прочитати утворене число.

7. **Порівняння натуральних чисел:**

а) *за місцем в натуральному ряду:*

число **a** більше за число **b**, якщо воно стоїть у натуральному ряду правіше, ніж число **b**.

б) *за кількістю розрядів у числі:*

число 1230 більше за 987, бо у першому числі є 4 розряди, а в другому — лише 3.

в) *за величиною вищого розряду:*

число 52912 більше за число 52192, бо розряди десятків тисяч і одиниць тисяч у них однакові, а в розряді сотень більша цифра стоїть у першому числі.

АРИФМЕТИЧНІ ДІЇ НАД НАТУРАЛЬНИМИ ЧИСЛАМИ

ДОДАВАННЯ

1. Будь-які два натуральні числа можна додати.

Числа, які додають, називають ***доданками***, а результат додавання — ***сумою***.

1 доданок 2 доданок

7 + 2 = 9

сума сума

Сума натуральних чисел завжди більша за кожен з доданків.

2. **Переставний закон додавання: a + b = b + a**; 8 + 6 = 6 + 8.

Від переставляння доданків сума не змінюється.

3. **Сполучний закон додавання:** **(a + b) + c = a + (b + c)**; (3 + 6) + 8 = 3 + (6 + 8).

Щоб до суми двох чисел додати третє число, можна до першого числа додати суму другого і третього.

4. Практичний висновок з переставного і сполучного законів: *у сумі кількох доданків можна переставляти доданки і брати їх у дужки будь-яким чином.*

82 + 193 + 18 = (82 + 18) + 193 = 100 + 193 = 293

5. Щоб визначити відмінок прикметника, потрібно:

а) з'ясувати, до якого іменника він належить;

б) визначити відмінок іменника (а прикметник завжди стоїть у тому ж відмінку, що й іменник).

Відмінкове закінчення прикметника збігається з закінченням питання, на яке він відповідає: **який?** — *зелен**ий***, **якого?** — *зелен**ого***.

6. У прикметникових суфіксах **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-** завжди пишеться м'який знак: *Житомирський, чернівецький, празький.*

Перед суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-** приголосні можуть пом'якшуватися у вимові, але **ь** при цьому не пишеться: *уманський, селянський.*

7. М'якість звука [**л**] перед суфіксом **-ськ-** позначається буквою **ь**: *сільський, польський.*

8. У прикметниках чоловічого і середнього роду з основою на м'який приголосний у родовому, давальному і місцевому відмінках однини перед закінченням пишеться **ь**. Наприклад: Р.в. — *синього*; Д.в. — *синьому*; М.в. — *у синьому*.

9. У прикметниках жіночого роду перед закінченням **–ій** у давальному і місцевому відмінках однини кінцевий приголосний основи завжди вимовляється м'яко:

Н. в.	**Д. в.**	**М. в.**
добра спокійна	доб[р′]ій спокій[н′]ій	на доб[р′]ій на спокій[н′]ій

- Якщо перед кінцевим приголосним основи в прикметниках жіночого роду стоїть ще один приголосний, то він часто пом'якшується у вимові.

Вимовляй:	**Пиши:**
[йас′ні′й] обнові	ясній обнові
на [товс′ті′й] кризі	на товстій кризі

10. Усі прикметники в називному відмінку множини мають закінчення **–і**: *мокрі, вірні, близькі.*

- Кінцеві тверді приголосні в основі перед закінченням **–і** заміняються м'якими. Порівняй:

сухий — [сух′і] *сміливий* — [с′м′ілив′і]

заячий — [зайач′і]

11. Роби аналіз прикметника як частини мови за такою схемою:

а) Аналізоване слово. На яке питання відповідає? Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).

б) Граматичні ознаки: відмінок, число, рід (визначаються за граматичними ознаками іменника, з яким пов'язаний).

в) Яким членом речення виступає?

Наприклад. *Над багряними* (якими?) *садами* __линe__ *прощальний* (який?) *перегук журавлів.*

Багряними — прикметник, якими?, багряний, О.в., мн., друг. чл. речення.

Прощальний — прикметник, який?, прощальний, Н.в., одн., ч.р., друг. чл. речення.

ЧИСЛІВНИК

ЧИСЛІВНИК
Означає кількість предметів
або порядок при лічбі
Скільки? Котрий? Який за порядком?

→ Кількісні → Порядкові

1. **Числівниками** називаються слова, що вказують на кількість предметів або порядок при лічбі і відповідають на питання **скільки?** (*один, десять, сто*) або **який? котрий?** (*перший, десятий, сотий*).

У їдальні ***три*** *ворони*
Їли борщ і макарони,
Два *веселих горобці*
Їли кашку і млинці.
Ф. Петров

Вийшли з лісу ведмежатка
Заходились тихо жати:
Запряглося в жатку ***троє,***
До в'язання стало ***двоє,***
Шосте *між дубками косить,*
Сьоме *воду всім підносить.*
В. Ладижець

2. За значенням числівники поділяються на кількісні й порядкові.

ЧАСТИНА 2. МАТЕМАТИКА

НУМЕРАЦІЯ ЧИСЕЛ

1. Числа, що використовують при лічбі, називаються ***натуральними*** числами. Вони утворюють ***натуральний ряд*** чисел: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, ... У натуральному ряду найменшим є число 1, а найбільшого числа немає. Натуральний ряд побудований так, що кожне наступне число на 1 більше від попереднього.

2. Натуральні числа записуються за допомогою ***десяти числових знаків-цифр***: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0. У записі і читанні чисел використовується групування по 10: десять одиниць — десяток; десять десятків — сотня; десять сотень — тисяча і т. д. Такий спосіб нумерації називається ***десятковою нумерацією*** або ***системою числення***.

3. У десятковій системі числення одна й та ж цифра має різні значення, залежно від місця, де вона стоїть: перша цифра справа у записі числа називається цифрою ***першого розряду (розряду одиниць)***, друга цифра справа — цифрою ***другого розряду (розряду десятків)***, третя — цифрою ***третього розряду (розряду сотень)*** і т. д. Наприклад, у числі 4325 є 5 одиниць, 2 десятки, 3 сотні, 4 одиниці тисяч.

4. Розряди групуються у ***класи***. Три перші розряди утворюють ***клас одиниць***, три наступні — ***клас тисяч*** і т.д.:

Клас мільйонів			Клас тисяч			Клас одиниць		
Сотні мільйонів	Десятки мільйонів	Одиниці мільйонів	Сотні тисяч	Десятки тисяч	Одиниці тисяч	Сотні	Десятки	Одиниці

5. Кожне натуральне число можна розкласти на ***суму розрядних доданків***, або ***розрядних чисел***:

42275 = 40000 + 2000 + 200 + 70 + 5.

Такий розклад для кожного числа — єдиний.

6. У числі 2738 є 3 десятки в розряді десятків, а всього десятків — 273; 7 сотень в розряді сотень, а всього сотень — 27.

Щоб дізнатися, скільки всього десятків у числі, достатньо відкинути першу цифру справа і прочитати утворене число.

6. Ручку тримай трьома пальцями — великим, середнім і вказівним без зайвої напруги, під кутом 45°; кінець ручки спрямовуй до правого плеча.
7. Відстань від вістря ручки до вказівного пальця 1,5–2 см.
8. Лікоть лівої руки під час письма тримай на парті.
9. Не напружуй руку, коли пишеш.
10. Світло повинно падати на поверхню книжки, зошита зліва.

Підготовка домашнього завдання з української мови

1. Виконання домашнього завдання розпочинай з роботи над помилками. Повтори правила, які забув (забула).
2. Вивчи правило, яке задано додому. Наведи приклади.
3. Прочитай завдання до вправ, усю вправу.
4. Спочатку усно, а потім письмово виконай завдання до неї.
5. Перевір усю роботу.

Правило перевірки

Перевір написане за змістом, потім — його грамотність.

Перевірка речення за змістом:

1. Перечитай речення вголос.
2. Перевір, чи не пропущені слова в реченні.
3. Визнач, про що говориться в реченні, чи буває так.

Перевірка грамотності написаного:

1. Читай кожне слово по складах і виділяй кожний склад.
2. Перевір, чи не пропустив букв.
3. Подумай, яке правило можна застосувати при написанні кожного слова.
4. Якщо виникли сумніви, перевір написання слова за словником.

Правила списування речення або тексту

1. Прочитай речення, текст.
2. Подумай, чи розумієш ти, про що будеш писати.
3. Прочитай уважно кожне речення. Запам'ятай, як пишуться слова в реченні.
4. Списуй частинами або цілими реченнями.
5. Перевір правильність списаного.

- **Кількісні** числівники позначають кількість предметів і відповідають на питання **скільки?** Наприклад: *один олівець, п'ятдесят машин.*
- **Порядкові** числівники означають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання **який?**, **котрий?**, **який по порядку?** Наприклад: *п'ятий день, вісімнадцятий рік.*

3. **Запам'ятай!**

а) У кінці числівників 5, 6, 9, 10 та від 11 до 20 і 30 пишеться м'який знак (*п'ять, тринадцять*).
б) У середині числівників *мільйон, мільярд* пишеться м'який знак.
в) У числівнику *шістнадцять* треба писати **–стн–**.
г) У середині числівників *п'ятдесят, шістдесят, шістсот, дев'ятсот*, м'який знак не пишеться.
ґ) При числівниках **два, три, чотири**, коли вони стоять у називному відмінку, іменники вживаються в називному відмінку (*два портфелі, три товариші, чотири підручники*).

4. Числівники у реченні можуть виступати як головними, так і другорядними членами.
5. Аналіз числівника як частини мови можна робити за схемою:

а) Аналізоване слово. На яке питання відповідає?
б) Граматичні ознаки: початкова форма (називний відмінок); число, рід (якщо є); відмінок (встановлюй за іменником, з яким пов'язаний числівник у реченні).
в) Яку роль у реченні виконує?

ЗАЙМЕННИК

ЗАЙМЕННИК
(особові)
Вказує на предмет, не називаючи його
Хто? Що?

↓

Особа	Число	
	Однина	Множина
1	Я	Ми
2	ти	ви
3	він, вона, воно	вони

1. **Займенник** — це частина мови, що вказує на предмет, ознаки, кількість, але не називає їх.

Мама вишила ***мені***
Квітами сорочку.
Квіти гарні, весняні:
— На, вдягай, синочку.
Вишиваночку візьму,
Швидко одягнуся.
Підійду і обійму
Я свою *матусю.* (В. Крищенко.)

- Визначити за займенником назву певної особи чи предмета неможливо, якщо раніше вона не була відома.

2. Займенники усувають одноманітність тексту, викликану повторенням одних і тих самих слів.
3. У реченні особові займенники можуть бути підметом або другорядним членом речення.
Я принесу тобі свою надію. (В.Симоненко)
4. Займенники змінюються за відмінками і числами, а займенники 3-ї особи — ще й за родами.
   - Зміна займенників за відмінками служить для зв'язку їх з іншими словами.
5. Називний і давальний відмінки ніколи не вживаються з прийменниками. Решта відмінків можуть уживатися як з прийменниками, так і без них.
   - Після прийменників у займенниках 3-ї особи пишеться буква **н** (*у нього, без неї*).
6. Визначай відмінок займенника так:
   а) Знайди в реченні слова, з яким пов'язаний займенник.
   б) Постав запитання від цього слова до займенника;
   в) Визнач за запитанням відмінок займенника.
7. Роби аналіз займенника як частини мови за схемою:
   а) Аналізоване слово. Початкова форма. На яке питання відповідає.
   б) Граматичні ознаки: особа; відмінок; число, рід (якщо є).
   в) Яку роль у реченні виконує?

Наприклад. *Тато взяв мене і Сергійка на рибалку.*
Мене — займенник, поч. форма — я, кого?, 1 ос. одн., З. в., друг. чл. реч.

ґандж,	ґирлиґа,	ґра-	дзиґа,
ґанок,	Ґетеборг,	ти (іменник),	дзиґлик,
ґатунок,	ґешефт,	Ґренландія	зиґзаґ,
ґвалт,	Ґібралтар	(і Гренландія),	леґінь,
Ґданськ	(і Гібралтар),	ґречний,	фіґа,
(і Гданськ),	ґиґнути,	ґринджоли,	фіґлі–міґлі,
ґеґати	ґлей,	ґрунт,	шварґотіти
		ґрунь,	

Слова, правопис яких зазнав змін згідно з новими правилами 1993 року

Аддис–Абеба	Великдень	Мавританія	Сардинія
Алжир	Великий піст	Мадрид	Сирія
Аргентина	В'яземський	Масниця	Сицилія
Ассирія	В'ячеслав	Мексика	Скандинавія
бароко	гаазький	парфумерія	Спасівка
беладона	Євангеліє	парфуми	стакато
бравісимо	Жуль Верн	піанісимо	Тибет
Бразилія	журі	піваркуша	феєрверк
Біблія	інтермецо	півогірка	фін
Бог	карабаський	пів'яблука	Флорида
Божа Мати	конвеєр	піцикато	фортисимо
Благовіщення	Коран	Покрова	Чикаго
Вавилон	Корсика	Пом'яловський	Чилі
Ватикан	лейпцизький	Псалтир	
Вашингтон	лібрето	Різдво	

ПРАВИЛА ГІГІЄНИ ЧИТАННЯ І ПИСЬМА

1. Під час читання або письма тулуб тримай у прямому положенні, не притискайся грудьми до краю парти.
2. Ноги для опори тримай на підніжці або на підлозі.
3. Обидві руки тримай на парті.
4. Книжку на парті клади прямо, а зошит — проти середини грудей так, щоб він був нахилений вліво.
5. Дотримуйся необхідної відстані 30-35 см від книжки (зошита) до очей або перевіряй так: постав лікоть і доторкнися вказівним пальцем до очей).

ГОВОРИ І ПИШИ ПРАВИЛЬНО

2 (1) КЛАС

Ведмідь, вересень, виразно, вулиця, ґанок, герой, ґудзик, диктант, диван, дитина, дятел, жайворонок, завдання, заєць, Київ, медаль, метро, неділя, одинадцять, олень, понеділок, портфель, середа, Україна, український, учитель, читання, червоний, черговий, четвер, чотирнадцять, шофер, ясен.

3 (2) КЛАС

Абрикос, адреса, айстра, автомобіль, агроном, акваріум, апельсин, апетит, асфальт, бензин, бетон, бібліотека, бригада, велосипед, верблюд, вогнище, вокзал, горизонт, гриміти, грім, демонстрація, дециметр, директор, електрика, каструля, кватирка, кипіти, кишеня, колектив, комбайнер, комбайн, коридор, космонавт, кукурудза, метал, минулий, ознака, очерет, партизан, пиріг, предмет, пшениця, радіо, сантиметр, секунда, спасибі, театр, хвилина, черевики, черемха, черешня.

4 (3) КЛАС

Аеродром, будь ласка, ввечері, вдень, взимку, влітку, восени, вперед, вранці, вчора, гардероб, гектар, гвинтівка, до побачення, держава, дисципліна, ззаду, інженер, кілометр, ліворуч, механік, мізинець, мільйон, назад, напам'ять, океан, попереду, посередині, портрет, праворуч, п'ятдесят, п'ятсот, революція, республіка, сигнал, телеграма, телефон, температура, тепер, терпуг, трамвай, тролейбус, фанера, фартух, футбол, цемент, чернетка, шеренга, шістнадцять, шістдесят, шістсот, щогодини, щоденно, щотижня, юннат, ярина.

Літера ґ пишеться в словах:

аґрус,	ґеґекати,	ґніт,	ґудзик,
ґаблище,	ґеґотати,	ґоґоль-моґоль,	ґудзь,
ґаблі,	ґедзь,	ґонт,	ґуля,
ґава,	ґелґотати,	ґонта,	ґуральня,
ґазда,	ґерґотати,	ґражда,	джерґотати,
ґалаґан,	ґердан,	ґрасувати,	джиґнути,

Відмінки	1 особа		2 особа		3 особа	
	однина	множина	однина	множина	однина	множина
Н. хто?	я	ми	ти	ви	він, вона, воно	вони
Р. кого?	мене	нас	тебе	вас	його (нього) її (неї)	їх (них)
Д. кому?	мені	нам	тобі	вам	йому, їй	їм
З. кого?	мене	нас	тебе	вас	його (нього) її (неї)	їх
О. ким?	мною	нами	тобою	вами	ним, нею	ними
М. на кому?	(на) мені	(на) нас	(на) тобі	(на) вас	(на) ньому, (на) нім, (на) ній	(на) них

ДІЄСЛОВО

1. **Дієслово** — частина мови, що називає дію або стан предмета і відповідає на питання **що робить?, що робив?, що буде робити?** Наприклад: *читає, слухав, писатиме.*
2. У реченні дієслово виступає присудком: *<u>Пахне</u> полем, колосками наш чудовий <u>урожай</u>.*
3. Дієслова вживаються в однині та множині.
4. Дієслова мають три часи: теперішній, минулий і майбутній:

Теперішній час називає дію, що відбувається тоді, коли про неї говорять	**що робить?**	співає, слухає
	що роблять?	співають, слухають
Минулий час називає дію, що відбувалася раніше, ніж про неї говорять	**що робив?** **що зробив?**	співав, послухав
	що робили? **що зробили**	співали, послухали
Майбутній час називає дію, що відбудеться після того, як про неї сказали	**що зробить?** **що буде робити?**	заспіває, співатиме (буде співати)
	що зроблять? **що будуть робити?**	заспівають, співати (співатимуть)

5. Форму роду мають тільки дієслова минулого часу однини:

Минулий час	**Однина**	**Рід**
що робив? що зробив?	думав, злетів	чоловічий
що робила? що зробила?	Думала, злетіла	жіночий
що робило? що зробило?	думало, злетіло	середній

- Рід дієслів залежить від роду пов'язаних з ними іменників (займенників).

6. Дієслова теперішнього і майбутнього часу змінюються за особами і числами.
   - Дієслова мають 1-шу, 2-гу і 3-тю особу однини і множини.
   - Особу і число дієслів можна визначити за займенниками (*я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*), питаннями (**що роблю?, що робиш?, що робить?, ...**) і закінченнями.
   - Залежно від особи займенника дієслово змінює своє закінчення як в однині, так і в множині.

Особа	**Однина**	**Множина**
1	я іду, прийду	ми ід**емо**, прийд**емо**
2	ти ідеш, прийдеш	ви ід**ете**, прийд**ете**
3	він, вона, воно, йде, прийде	вони йд**уть**, прийд**уть**

7. Дієслова поділяються на дві дієвідміни (залежно від особових закінчень):
   - до **І дієвідміни** належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення **–уть** (**–ють**): *читають, пишуть;*
   - до **ІІ дієвідміни** належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення **–ать** (**–ять**): *бачать, роблять.*

Голосні та приголосні у префіксах

Префікси, що закінчуються			
на голосний ПРЕ-, ПРИ- чи ПРІ		на приголосний С-, З-	
Правила	Приклади	Правила	Приклади
1. ПРЕ- вживається в словах, що виражають найвищий ступінь ознаки:	прегарний, пре погано, предобрий, прекрасно	**1. С-** пишемо перед к, п, т, ф, х:	сказати, спалахнути, ствердну ти, сфотографувати, схил
2. ПРИ- вживається у словах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії:	привезти, прикріпити, прикрити, приспати	**2. З-** (іноді **ІЗ-**) пишемо перед буквами, які позначають всі інші приголосні (глухі і дзвінкі) і голосні:	зберегти, звести, зчеплення, зшивати, зекономити, ізнов, іззаду
3. ПРІ- вживається в 4 словах:	прізвище, прізвисько, прірва, прірвистий	**3. Без-, роз-, воз-, через-, між-, над-, від-, під-, перед-, понад-, об-** пишуться **з, ж, д, б,** які ніколи не змінюються перед глухими приголосними:	безхмарне, розпис, возз'єднання, черезплічник, міжпланетний, надпис, відтінок, підхопити, передплата, обкопати

ПАМ'ЯТКА **«ПЕРЕВІРЯЙ ШВИДКІСТЬ ПИСЬМА»**

Оцінка	Кількість знаків за 1 хв.		
	2(1) клас	**3(2) клас**	**4(3) клас**
«5»	20	35	45
«4»	16-19	26-34	36-44
«3»	11-15	21-25	31-35

5. Апостроф пишеться:

- після префіксів з кінцевим твердим приголосним перед **я, ю, є, ї**: *з'явитися, з'юрмитись, від'єднати, під'їхав, пів'яблука, дит'ясла,* але: пів-Європи (власна назва).
- перед **я, ю, є, ї** після приголосних **б, п, м, в, ф**: *б'ю, п'ять, в'язи, у здоров'ї, рум'яний, верф'ю.*
- після **р** в кінці складу перед **я, ю, є, ї**: *бур'ян, пір'я, матір'ю, кур'єр, на подвір'ї.*

Апостроф не пишеться:

- коли **ря, рю, рє** означають сполучення м'якого **р'** із наступними **а, у, е**: *буряк, крякати, крюк, Рєпін.*
- перед **йо:** *Соловйов, серйозний.*

Слова з апострофом після префікса переносяться по складах. Апостроф залишається з попереднім складом: *об'-ява.*

6. **Йо** пишеться для позначення звукосполучення **й+о**:

- **на початку слова** й **після голосного**: *його, Йосип, район, чийого.*
- після приголосного переважно **на початку складу**: *бульйон, серйозний, Соловйов.*

7. **ьо** пишеться після приголосного для позначення м'якості приголосного перед **о**: *Ковальов, льон, цього, сьомий.*

8. Прийменник з наступним словом пишеться окремо: *Під сильним вітром схилили квіти голівки до землі.*

9. Частка **не** з дієсловами пишеться окремо: *Не хвались язиком, а хвались ділом.*

10. Вживання в окремих словах великої букви:

У власних назвах	У власних найменуваннях	На початку речення
Іваненко Марія Василівна, Дніпро, Крим, Донбас, Кривий Ріг, Рівне, Трипілля, Сірко, Гнідий	*Шевченківська премія, пшениця Безоста, комета Галлея, Київська область, Софійський собор, Андріївський узвіз, журнал «Соняшник»*	*Вкривається багрянцем клен. Він стоїть на узліссі, ніби сумує, що надійшов жовтень* (О. Копиленко)

8. Правопис ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу перевіряй за таблицею.

І дієвідміна	ІІ дієвідміна
Е –ш, –мо, –те; **Є** –ш, –мо, –те	**И** –ш, –мо, –те; **Ї** –ш, –мо, –те
–уть (–ють)	–ать (–ять)
пишеш, пишемо, пишете; малюєш, малюємо, малюєте	мовчиш, мовчимо, мовчите; стоїш, стоїмо, стоїте

9. Неозначена форма дієслова — це початкова форма дієслова. Дієслова в неозначеній формі відповідають на запитання **що робити?, що зробити?**: *вчити, вивчити.*

Неозначена форма дієслова не має часу, числа, особи і роду: *Не варто читати книгу під час вживання їжі.*

Дієслова в неозначеній формі мають суфікс **–ти** (**–ть**). Після цих суфіксів може стояти **–ся** (**–сь**): *жити, замислитися, вчитись.*

У реченні дієслова в неозначеній формі можуть виступати будь-яким членом речення: ***Жити*** *— Вітчизні* ***служити.*** *Бажання* ***вчитися*** *все зростало.*

10. **Не** з дієсловами пишеться окремо: *Чого ранком не зробиш, того ввечері не здоженеш.*

11. Дієслова можуть означати завершену (*прочитали*) або незавершену (*читає*) дію.

12. Роби аналіз дієслів як частини мови за такою схемою:

а) Аналізоване слово. На яке питання відповідає?

б) Граматичні ознаки: початкова форма (неозначена форма); яку дію означає (завершену чи незавершену); дієвідміна; час (теперішній, минулий, майбутній); особа (1, 2, 3); число (однина, множина); рід (для дієслів минулого часу).

в) Яким є членом речення?

г) З якими словами в реченні пов'язане.

Наприклад. *У березовому гаю шелестить теплий вітер.*

Шелестить — дієслово, що робить?, шелестіти, незавершена дія, ІІ дієвідміна, теп. час, 3 ос. одн., присудок, пов'язане зі словом вітер.

ПРИСЛІВНИК

1. **Прислівник** — це незмінна частина мови, що характеризує дію, стан чи ознаку предмета: *тихесенько, сумно, багато.*

   Прислівники відповідають на питання **де?, куди?, коли?, як?, для чого?** та інші: *зверху, вправо, завтра, наперекір* ...

2. Прислівники у реченні пов'язані з дієсловами: *Тихо пливе блакитними річками льон.* (як?)
3. У реченні прислівники виконують роль другорядних членів: *Прощально кували зозулі.*
4. У прислівниках відсутні закінчення. Основа прислівників закінчується суфіксом: *дружно, зранку, добре, вранці* .
5. Правильно пиши прислівники:

ввечері (увечері)	восени
взимку	спочатку
влітку (улітку)	уздовж
вночі (уночі)	упоперек
вчора (учора)	посередині

ПРИЙМЕННИК

1. **Прийменник** — це частина мови, що уточнює граматичні значення іменників і виражає зв'язки між словами в реченні.
2. Прийменники з наступними словами завжди пишуться окремо: *Високо **в** повітрі задзвеніла пісня жайворонка.*
3. Між прийменником і наступним словом можна поставити допоміжне слово: ***У** (лісовому) джерелі чиста вода.*
4. Прийменники служать для зв'язку слів у реченні.
5. Розрізняй сполучення:

прийменники з іменниками	***прислівники***
на зустріч	назустріч (один одному)
у бік річки	убік дивися
з боку учня	збоку чувся стогін

ЗВУКИ І БУКВИ

1. Слово складається зі звуків.

У багатьох словах ненаголошені [е], [и] не можна перевірити наголосом: *бензин, іспит.* Написання таких слів перевіряй за орфографічним словником і запам'ятовуй.

Перевіряються наголосом	Не перевіряються наголосом (запам'ятовуй)
крило - крила,	орден,
синіє - синє,	черемха,
вечірній - вечір,	абрикос,
степи - степ,	цибуля,

2. У коренях слів чергуються:

• **голосні**

і → о	і → е
дім – дому	іній – інею
збір – збору	куліш – кулешу
злість – злості	леміш – лемеша
кріп – кропу	причіп – причепу

• **приголосні**

г – з – ж	к – ц – ч	х – с – ш
Ольга – Ользі – Ольжин	вік – у віці – вічний	посуха – у посусі – посушити
дорога – дорозі – дорожня	язик – на язиці – язичок	порох – у поросі – порошина
батіг – на батозі – батіжок	бік – на боці – бочок	рух – у русі – рушати

3. Правопис слів із дзвінкими та глухими приголосними необхідно перевіряти. Треба змінити слово або підібрати таке однокореневе слово, в якому після приголосного стоїть голосний або приголосні **в, л, м, н, р**: *Легкий – легенький; зуб – зубний, кігті – кіготь...*
4. М'які подовжені звуки позначаються на письмі двома однаковими буквами: *знаряддя, у житті, мотуззя, колосся, на гіллі, у збіжжі, сторіччю, знання, піддашшя.*

ОРФОГРАФІЯ
(правила правопису)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Розділовий знак	Місце, де він вживається у реченні
Крапка (.)	• у кінці речення: **Купили сестрі нові черевички.**
Знак питання (?)	• у кінці речення: **Як звати цього хлопчика?**
Знак оклику (!)	• у кінці окличного речення: **Радісну звістку я вам принесла!** • після звертання на початку речення, яке вимовляється з окличною інтонацією: **Оксано! Подивись за каченятками.** • у кінці будь-якого речення, вимовленого з особливим почуттям: **Дивись, чого захотів?!**
Три крапки (...)	• у кінці речення, якщо той, хто пише, робить велику паузу: **Тихо ... Лише зрідка доноситься крик перепілки.**
Кома (,)	• між однорідними членами при відсутності сполучників: **У великому лісі під час бурі дерева стогнуть, шумлять, тріщать.** • між однорідними членами, якщо вони з'єднані сполучниками **і**; **але**; **як... так**; **не лише... а й**: **Дівчатка збирали і волошки, і дзвіночки, і ромашки. Весняні роботи розпочалися на полях, і в садах, і на городах. Сіно сушили не лише на полі, а й на подвір'ї біля хати. Сонце світить, але не гріє. Як хлопчики, так і дівчатка взяли участь у змаганнях.** • звертання виділяється комами: **Земле, ти найпрекрасніша на світі! Повернися до рідної оселі, синку. Куди ти, дзвінкий струмочку, поспішаєш?**

*Кома не ставиться між однорідними членами, якщо вони з'єднуються одним лише сполучником **і**, **або***: **Розцвіли в саду яблуні, груші, сливи і вишні. Завершуй роботу або відпочивай.**

ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ

1. Ненаголошені голосні **[е]**, **[и]** під час письма треба перевіряти наголосом. Щоб знати, яку букву (**е** чи **и**) писати в ненаголошеному складі кореня, треба змінити слово або дібрати до нього спільнокореневе так, щоб ненаголошений голосний став наголошеним: *Вишневий – вишня, гречаний – гречка.*

Усі звуки мовлення поділяються на голосні та приголосні.

• При вимові **голосних** звуків повітря вільно виходить через ротову порожнину. При вимові **приголосних** повітря натрапляє на ряд перешкод (язик, зуби, губи).

При вимові голосних чуємо тільки голос, при вимові приголосних — голос і шум або тільки шум.

2. Голосні звуки утворюють склад, приголосні — лише в сполученні з голосними. У слові стільки складів, скільки голосних: *пта-шка.*

3. В українській мові шість голосних звуків: **[а]**, **[о]**, **[у]**, **[е]**, **[и]**, **[і]**. На письмі вони позначаються десятьма буквами: **а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї**.

4. Букви **я, ю, є, ї** в залежності від місця в слові можуть позначати один або два звуки:

я	ю	є	ї
[йа] [ʼа]	[йу] [ʼу]	[йе] [ʼе]	[йі]

' — знак, що позначає м'якість приголосного перед голосним:

Ярина - [йарина],	ляк - [л'ак],
Юра - [йура],	люк - [л'ук],
синіє - [синійе],	синє - [син'е],
їде - [йіде].	

5. М'якість приголосних на письмі позначається буквами **я, ю, є, і, ь**: *рядок, люлька, нижнє, півень.*

6. Буква **й** завжди позначає м'який приголосний **[й]**: *синій.*

7. Звуко-буквений аналіз — це вміння правильно (без пропусків) позначати звуки у словах.

8. Звуки мовлення на письмі позначаються буквами.

В українській абетці 33 букви. Кожна буква має своє місце і назву.

Букви бувають рукописні, друковані, великі, малі. Ми їх пишемо, бачимо, читаємо.

9. Апостроф ['] ставиться після букв **б, п, в, м, ф, р** перед **я, ю, є, ї,** які позначають по два звуки: **[йа]**, **[йу]**, **[йе]**, **[йі]**: *голуб'ятко, в'ють, б'є, сім'ї.*

Апостроф пишеться після префіксів, що закінчуються на твердий приголосний, перед **я, ю, є, ї,** які позначають два звуки: *об'їхав, роз'яснив, з'юрмилися, від'єднати.*

10. Подовжені м'які приголосні звуки позначаються двома однаковими буквами: *обличчя, знання.*

Поділ слова на склади

а) Вимов (прочитай) слово.

б) Поділи слово на склади, користуючись правилами:

— У словах з відкритими складами складоподіл відбувається після голосного: *лі-то; чо-бо-ти*;

— При збігові двох і більше приголосних межа складоподілу йде після голосного, якщо перший з приголосних глухий: *се-стра; ві-кно; ха-тка; ко-ли-ска*;

— Склад закривається:

літерами **л, м, н, р, й, в**: *лам-па, сан-ча-та, пар-та, зайчик*;

парним дзвінким приголосним перед наступним глухим: *низь-ко, книж-ка, гриб-ки.*

• Не змішуй складоподіл з переносом слів!

Схема звуко-буквеного розбору слова

1. Вимов слово по складах. Накресли звукову модель слова.
2. Назви в ньому кількість складів, визнач наголошений склад.
3. Вимов послідовно звуки, з яких складається слово.
4. Назви голосні (наголошені, ненаголошені), приголосні (м'які, тверді, дзвінкі, глухі, подовжені).
5. Запиши слово, називаючи букви, якими позначаються звуки в слові, вказуючи на особливість вживання букв.

   Наприклад: Яблуня.

   Я-блу-ня, 3 склади, перший склад наголошений.

   =Ó|--O|=O

   Звуки: [й], [а], [б], [л], [у], [н'], [а]. Голосні: [а], [у], [а]. Наголошений перший звук [а]. Приголосні: [й], [б], [л], [н']. Тверді приголосні: [б], [л]. М'які приголосні: [й], [н]. Дзвінкі: [й], [б], [л], [н]. Звуки [й], [а], на письмі позначені буквою я; [а] — буквою **я**.

ПАМ'ЯТКА
«ЯК КОРИСТУВАТИСЯ УМОВНИМИ ПОЗНАЧКАМИ»

1. Позначення частини слова:

¬ — префікс
⌒ — корінь
^ — суфікс
□ — закінчення
⌴ — основа слова

2. Позначення членів речення:

____ — підмет
═══ — присудок
. . . — другорядний член речення
О — однорідний член речення

4. Позначення речення.

[ ]. — розповідне або спонукальне, неокличне
[ ]? — питальне
[ ]! — окличне

4. Позначення звуків:

О — голосний
Ó — голосний наголошений
– — приголосний твердий
= — приголосний м'який
=: — приголосний м'який подовжений
~ — приголосний глухий

5. Модель слова:

[́ |] — складова модель слова *(школа)*
[= O –] — звукова модель слова *(рік)*
[=Ó|--O] — звуко-складова модель слова (*місто*)
[--O|=:Ó] — звуко-складова модель слова (*взуття*)